

Emîr es-San‘ânî ve Hadis Usûlüne Dair Bazı Görüşleri

Elif AYDIN*

“Amîr al-San‘ânî and his
Wiews on Usûl al-Hadîth”

Abstract: This article titled “Amîr al-San‘ânî and his Wiews on Usûl al-Hadîth” is prepared to introduce Yamanî savant Muhammad ibn Ismâil Amîr al-San‘ânî, and to identify and to analyze his views on hadîth. Muhammad ibn Ismâil Amîr al-San‘ânî, who lived between 1099/1688-1182/1796, wrote about 200 books and mainly known as the author of *Subul al-Salâm*. al-San‘ânî’s views on ‘Usûl al-Hadîth’ received attention. This study contains al-San‘ânî views on the traits of hadîth narrators, his definition of the sahâbah, his critique on the hadîth narrators, and his views on other books on the narration, and his criticisms to earlier scholars.

Citation: Elif AYDIN, “Emîr es-San‘ânî ve Hadis Usûlüne Dair Bazı Görüşleri” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVII/1, 2019, pp. 41-71.

Keywords: Amîr al-San‘ânî, al-San‘ânî, Zaidiyyah, Usûl al-Hadîth, Science of Hadîth.

I. Giriş

İslâm Tarihinin ilk yıllarından itibaren pek çok âlim geçmişin mirasını, geliştirerek geleceğe taşımıştır.” Peygamber hayatta iken İslâmiyet ile tanışan coğrafyalardan biri olan Yemen’de de, İslâm tarihinin ilk dönemlerinden bugüne kadar, tefsîr, hadis, fıkıh gibi ilimlerde temayüz etmiş, iz bırakmış pek çok ilim adamı yetişmiştir. Özellikle İbn Hacer el-Askalânî’nin *Bülûğu’l-merâm* adlı eserine yazdığı *Sübülü’s-selâm* adlı şerhi ile tanınan Yemenli İslâm âlimi Emîr es-San‘ânî’nin (v. 1182/1768) hadis usûlü ile ilgili görüşleri onun bu sahadaki rolünü ve yerini göstermesi açısından önemli olduğu gibi; içinde bulunduğu çağın ve coğrafyanın ilmî hayatına da ışık tutmaktadır.

* Diyanet İşleri Başkanlığı, Ümraniye Müftülüğü, Viaz, İSTANBUL, elifyarsoy@gmail.com

** Bu makale yazarın, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı’nda Prof. Dr. Mehmet Özşenel danışmanlığında tamamlanan *Emîr es-San‘ânî’de Hadis Usûlü ve Rivâyet Tahlili* başlığını taşıyan doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

Bu makalede Yemen’de Zeydî bir toplumda yetişmiş, hem Zeydî hem de Ehl-i sünnet âlimlerinden ders almış Emîr es-San’ânî’nin hadis usûlünün bazı konuları ile ilgili görüş, tenkit ve değerlendirmelerinden daha ziyade dikkat çekenler, *Tavdîhu’l-efkâr* ve *Semerâtü’l-n-nazar* isimli eserleri temel alınarak incelenmiştir.

II. Hayatı, İlmi Kişiliği

Tam adı Muhammed b. İsmâ’il b. Salâh’tır.¹ Emîr lakabı² ve San’ânî nisbesi ile tanınmaktadır.³ Zeydiyye’nin önde gelen âlim ve imamlarından “el-Emîru’l-kebir” diye şöhret bulmuş Emîr Yahya b. Hamza el-Hasenî’ye (v. 636/1238) soyu dayandığı ve onun ayarında bir ilim adamı olarak kabul edildiği için “Emîr” lakabı verilmiştir.⁴

San’ânî’nin soyu Hz. Hasan (v. 49/669) vasıtasıyla Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ulaşır. Dinî ilimlerde köklü bilgiye ve geçmişe sahip, meşhur bir aileden gelen Emîr es-San’ânî, Kehlân’da dünyaya gelmiş, ilk eğitimine burada başlamıştır. 8 veya 11 yaşında iken ailesi ile San’â’ya yerleşmeleri üzerine eğitimine burada devam etmiş, San’â’nın meşhur hocalarından ders almıştır.⁵

Mekke ve Medine yolculukları ile Tâif,⁶ Şibâm ve Şehâre’de bir müddet ika-meti haricinde⁷ San’â’nın dışına pek çıkmamıştır. San’ânî nisbesi ile meşhur olması da bu sebeptendir. Kaynaklarda Emîr es-San’ânî’nin aynı zamanda ilmî bir vafsa da sahip olup,⁸ ilki 1122/1710 veya 1124/1712’de olmak üzere,

¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedrü’t-tâîi’ bi Mehâsini men ba’de’l-karnî’s-sâbi’*, I- II, Kahire ts., II, 133; Zebâre, Muhammed b. Muhammed Zebâre el-Yemenî, *Nübelâü’l-Yemen bi’l-karnî’s-sânî aşer li’l-hicre*, I-III, 1433/2012, III, 1466; Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdilkadir el-Kettânî, *Fihrisü’l-fehâris ve’l-esbât ve mu’cemü’l-me’âcim ve’l-meş-yahât ve’l-müsellet*, (thk. İhsân Abbâs), I-III, Beyrut 1402/1982, I, 513; Zirikli, Ebû Ğays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmud ez-Zirikli, *A’lâm Kâmusu terâcîmi li eşşehri’r-ricâl ve’n-nisâ arabi’l-müsta’tebîn ve’l-müsteşrikîn*, I-VIII, Beyrut 2002, VI, 38; Kehhâle, Ömer Rıza Kehhâle, *Mu’cemü’l-müellifin Terâcîmü musannifi’l-kütübi’l-arabiyye*, I-XV, Beyrut 1376/1957, IX, 56.

² Zebâre, *Nübelâ’*, III, 1466; Zirikli, *A’lâm*, VI, 38; Kehhâle, *Mu’cem*, IX, 56; Bernard Haykel, “al-Amîr, Muhammad b. İsmâil”, *The Encyclopaedia of Islam Three*, Fasc I., 111. Leiden 2007.

³ Şevkânî, *Bedr*, II, 133; Zebâre, *Nübelâ’*, III, 1466; Kettânî, *Fihris*, I, 513.

⁴ Zebâre, *Nübelâ’*, III, 1466.

⁵ Şevkânî, *Bedr*, II, 133; Kettânî, *Fihris*, I, 513; Kehhâle, *Mu’cem*, IX, 56.

⁶ Ba’ker, Abdurrahmân Tayyib, *Muslihü’l-Yemen Muhammed b. İsmâ’il el-Emîr es-San’ânî*, Dımeşk 1988, s. 71.

⁷ Zebâre, *Nübelâ’*, III, 1469; Ba’ker, *Muslihü’l-Yemen*, s. 55.

⁸ San’ânî hac yolculukları esnasında hicaz bölgesinde yaşayan dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. Zaman zaman onlarla çeşitli müzakerelerde de bulunmuştur. Meselâ *el-Enfâsu’r-rahmâniyyetü’l-yemeniyye fi ebhâsi’l-ifâdati’l-medeniyye* adlı eserini Muhammed

1132/1719, 1134/1721 ve 1139/1726 yıllarında yaptığı hac yolculukları zikredilmektedir.⁹

Emîr es-San'ânî hâfız,¹⁰ muhaddis,¹¹ fakîh¹² ve iyi bir şairdir.¹³ Döneminin önemli hocalarından ders almıştır.¹⁴ Hayatını ilme adanmış olan San'ânî'nin pek çok öğrencisi de olmuştur.¹⁵ Şevkânî, “hem havâs arasından hem avam arasından pek çok kişi ona tabi olmuş, onun ictihadına göre amel etmiş, bunu açıkça ortaya koymuş, onun hadis kitaplarını okumuştur” sözleri ile San'ânî'nin yaşadığı dönemde etkisine ve ilmi sebebi ile öğrencilerin ona ilgisine işaret etmiştir.¹⁶ Nitekim Şevkani'nin en çok etkilendiği hocalarından biri olan Abdülkadir b. Ahmed de Emîr es-San'ânî'nin talebelerindedir.¹⁷

Yemen'de son derece karışık bir zaman diliminde yaşayan Emîr es-San'ânî'nin yaşadığı dönemde altı devlet başkanı değişmiştir. Siyasi çevrelerce sözün dinlenen birisi olmakla beraber zaman zaman idarecilerin tepkisini üzerine çekmiş ve bu sebeple de çeşitli sıkıntılar yaşamıştır.¹⁸

Zeydî âdetlerine ters düşmesi sebebi ile halk tarafından öldürülme teşebbüslerine maruz kaldığı kaydedilir. San'â câmisine hatîb olarak tayin edilen Emîr es-San'ânî, idarecilerin adının hutbede zikredilmesi âdetini uygulayınca halktan bir grup, bir sonraki Cuma hutbesinde minberde Emîr es-San'ânî'yi öldürmeye karar vermiştir. Devlet başkanı Mehdi, durumdan haberdar olunca isyana kalkışanlardan önde gelenleri ve San'ânî'yi hapsederek olayların büyümesini engellemiştir.¹⁹

Buna benzer bazı sıkıntı ve ithamlara maruz kalmasına rağmen Emîr es-San'ânî, ilmi sebebi ile parmakla gösterilen şahsiyetlerden biri olmuş, dersleri

Hasan b. es-Sindî'nin (Kebîr) (v. 1138/1726), *el-İfâdetu'l-medeniyye fi'l-irâdeti'l-cüz'iyye* adlı kulların fiillerinin yaratılması konusundaki eserine cevap mahiyetinde yazmıştır.

⁹ Zebâre, *Nübelâ'*, III, 1468.

¹⁰ Kettânî, *Fihris*, I, 513.

¹¹ Kannevcî, Ebu't-Tayyib Muhammed Sıddık Hasen Han, *Ebcedü'l-ulûm*, I- III, Beyrut 1978, III, 191; Kehhâle, *Mu'cem*, IX, 56.

¹² Kehhâle, *Mu'cem*, IX, 56.

¹³ Kannevcî, *Ebced*, III, 191.

¹⁴ *Bedr*, I, 133-139; Zebâre, *Nübelâ'*, III, 1467-1468; Kannevcî, *Ebced*, III, 191; Kettânî, *Fihris*, I, 514; Ba'ker, *Muslihü'l-Yemen*, s. 65-74.

¹⁵ Şevkânî, *Bedr*, II, 139.

¹⁶ Şevkânî, *Bedr*, II, 137.

¹⁷ Şevkânî, *Bedr*, II, 139 ve I, 365.

¹⁸ Aişe bint Cem'an ez-Zehrânî, *el-İmâm es-San'ânî ve Menhecûhu ve Cuhûduhu fi't-Tefsîr*, (Ümmü'l-Kur'a Üniversitesi, basılmamış yüksek lisans tezi), 1428/2007, s. 18-24.

¹⁹ Şevkânî, *Bedr*, II, 134.

çok ilgi görmüş,²⁰ henüz yirmili yaşlarında rağbet gören ilim halkaları oluşturarak dersler vermiş, yaşça ona hoca olabilecek kişiler bile ona talebelik etmişlerdir.²¹ Bilhassa sünneti ihya yönündeki faaliyetleri sebebi ile pek çok öğrenci ona yönelmiş ve ilminden faydalanmıştır.²²

Kaynaklarda hadis kitaplarını San‘â medreselerine sokan ve hadis ilminin yayılmasını sağlayan kişinin San‘ânî olduğuna işaret edilir.²³ Yemen’de hadis ilminin gelişimini ve hadis ilmine teveccühü sağlayan San‘ânî, yaşadığı bölgede hadis ilimlerini öğreneceği hocaların olmadığını, buradaki hocalarından sarf, beyan, meani gibi alet ilimlerini ve fıkıh öğrendiğini; hadis ilimlerini ve bu sahadaki icazetlerini Mekke’deki hocalarından aldığını söylemektedir.²⁴ Bir şiirinde “*سلام على أهل الحديث إني نشأت على حب الأحاديث من مهدي*”/Hadis ehline selâm olsun. Ben bebekliğimden beri hadis sevgisi ile yetiştim²⁵ mısraları ile hadis ilmine duyduğu muhabbet ve ilgiyi dile getirmiştir.

Muhammed b. İsmâ‘il Emîr es-San‘ânî’nin, hicrî 3 Şaban 1182,²⁶ milâdî 13 Aralık 1768’de²⁷ Salı günü²⁸ San‘â’da²⁹ Humma sebebi ile³⁰ vefat ettiği kaydedilmektedir. Seksen üç yaşında vefat eden Emîr, San‘â’daki İmam Şerefüddîn Medrese Câmisi minaresinin batı tarafına defnedilmiştir.³¹

III. Hadis İlmi ile İlgili Eserleri

Şevkânî’nin müctehid imam ve İslâmî ilimler sahasında ihtisas sahibi olarak nitelendirdiği San‘ânî³² hadis ilmi ile ilgili pek çok eser vermiştir.³³ Eserlerinin bir kısmı matbu olmakla birlikte bir kısmı henüz neşredilmemiştir. Gerek Yemen’deki muhtelif kütüphanelerde gerekse farklı Arap ülkelerindeki kütüphanelerde müellifin kendi nüshası veya talebelerinin hattı ile el yazmaları

²⁰ Şevkânî, *Bedr*, II, 137.

²¹ Ba‘ker, *Muslihü'l-Yemen*, s. 67.

²² Ba‘ker, *Muslihü'l-Yemen*, s. 96.

²³ Zebâre, *Nübelâ*, III, 1473.

²⁴ San‘ânî, Muhammed b. İsmâ‘il, *Tavdihu'l-efkâr li me‘âni Tenkîhi'l-enzâr*, (thk. Muhammed Muhiddîn Abdülhamid), I-II, y.y. 1366, II, 351, 352.

²⁵ *Divân*, s. 130.

²⁶ Şevkânî, *Bedr*, II, 139; Kannevcî, *Ebced*, III, 191; Kettânî, *Fihris*, I, 514; Ziriklî, *A‘lâm*, VI, 38; Kehhâle, *Mu‘cem*, IX, 56; Baker, *Muslihü'l-Yemen*, s. 109; Haykel, “al-Amîr, Muhammad b. İsmâil”, *The Encyclopaedia of İslâm Three*, Fasc I, 111.

²⁷ Ziriklî, *A‘lâm*, VI, 38.

²⁸ Şevkânî, *Bedr*, II, 139; Ba‘ker, *Muslihü'l-Yemen*, s. 108.

²⁹ Şevkânî, *Bedr*, II, 139; Ziriklî, *A‘lâm*, VI, 38.

³⁰ Baker, *Muslihü'l-Yemen*, s. 109.

³¹ Ba‘ker, *Muslihü'l-Yemen*, s. 109.

³² Şevkânî, *Bedr*, II, 133.

³³ Şevkânî, *Bedr*, II, 133; Kettânî, *Fihris*, I, 513; Kehhâle, *Mu‘cem*, IX, 56.

mevcuttur.³⁴

Farklı hacimlerde pek çok te'lifi bulunan San'ânî'nin bütün eserlerini teferuatlı bir şekilde tanıtmak makalemizin sınırlarını aşacağından, Hadis ilmi ile ilgili olanlarından basılı olanları zikretmekle yetinilecektir. Onun usule dair matbu eserleri arasında; (1) *Hadisu iftirâkî'l-ümmeti ilâ neyyifin ve seb'îne firka*, (2) "Her doğan fitrat üzere doğar" dasine dair *İkazu'l-fikra li müracaati'l-fitra*, (3) *el-İsâbe fi'd-deavâti'l-mücâbe*, (4) İbn Hacer'e ait *Nuhbetü'l-fiker*'in manzum hali *Kasabü's-sükker*, (5) bu manzumesine yazdığı şerhi *İsbâlü'l-matar 'ala Kasabi's-sükker*, (6) İbn Hacer'in *Bulûğü'l-merâm*'ını manzum hale gettiği *Nazmu Bulûğî'l-merâm min ehâdisi'l-ahkâm*, (7) İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker* adlı eserinin haşiyesi *Semerâtü'n-nazar fi ilmi'l-eser*, (8) İbn Hacer'e ait *Bulûğü'l-merâm'a* yazdığı şerhi *Sübülü's-selâm el-mûsiletü ilâ bulûğî'l-merâm*, (9) İbnü'l-Esîr'in (v. 606/1210) *Câmi'u'l-usûl fi ehâdisi'r-Resûl* adlı eserinin muhtasarı olan İbnü'd-Deyba'nın (v. 944/1537) *Teyisirü'l-vüsûl*'ünün "ص" harfine kadar tamamlayabildiği şerhi *et-Tahbîr li izâhi me'âni't-Teyisîr*, (10) Muhammed b. İbrâhîm el-Vezîr'in (v. 840/1436) hadis usûlü ile ilgili *Tenkîhu'l-enzâr* adlı eserinin şerhi *Tavdîhu'l-efkâr li meâni Tenkihi'l-enzâr*, (11) Suyûtî'nin (v. 911/1505) *el-Câmiu's-sağîr* isimli eserine şerhi *et-Tenvir Şerhu'l-Câmiî's-sağîr*, (12) Makdisî'ye ait (v. 600/1203) *Umdetü'l-ahkâm* adlı eserin şerhi olan İbn Dakîk el-İd'e (v. 702/1302) ait *İhkâmü'l-ahkâm*'ın haşiyesi *el-Udde 'alâ Şerhi'l-Umde*, (13) *Risâletun latîfetun fi şerhi hadisi 'ente ve mâluke li ebike'* gibi çalışmalarını saymak mümkündür. Müellifin hadise dair bu matbu eserleri dışında *Lâ darare ve lâ dırâr* ve *Bahsun an hevâmişi Fethi'l-bârî* isimli matbu olmayan iki risâlesi da mevcuttur.³⁵

IV. Hadis Usûlüne Dair Bazı Görüşleri

Zeydî bir çevrede yetişen ve ardında Yemen kütüphanelerini zenginleştiren pek çok kitap bırakan Emir es-San'ânî hadis usûlü görüşlerinin yanı sıra hassas nakil, analitik değerlendirme, ciddi tenkit ile tenkit adabını göstermesi ve örnek teşkil etmesi açısından da önemli bir âlimdir. Onun hadis usulünün belli başlı konularına bakışını tetkik esnasında kendisinin bu yönünü görmek mümkündür.

A. Adâlet

Hadis âlimleri râvînin rivâyetinin kabul edilmesi için öncelikle adâlet şartını aramışlardır. Râvînin âdil sayılabilmesi için Müslüman, akıllı, bâliğ olması,

³⁴ Eserleri hakkında geniş bilgi ve matbu olmayan eserlerinin hangi kütüphanelerde bulunduğunu görmek için bkz.: Abdullah Muhammed el-Habeşi, "Müellefâtü Muhammed b. İsmâ'il el-Emir es-San'ânî", *el-Arab*, VI, 680-689; el-Habeşi, "Müellefâtü Muhammed b. İsmâ'il el-Emir es-San'ânî", *İklil*, I-II, San'â 1980.

³⁵ Sururî, *San'ânî*, s.42-45.

fâsik olmaması ve şahsiyeti zedeleyici vasıflardan uzak olması gereklidir.³⁶

Emîr es-San‘ânî eserlerinde adâlet kavramını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Kaleme aldığı usûle dair eserlerde adâlet konusunu izah ederken kendinden önceki İslâm âlimlerinin tariflerini nakleden, onların adâlet tanımlarını tenkit etmektedir.

İbn Hacer’in (v. 852/1449) âdil kimseyi tanımlarken kullandığı *مَنْ لَهُ مَلَكََةٌ تَحْمِلُهُ عَلَى مُلَازِمَةِ التَّقْوَى وَالْمَرْوَةِ وَالْمَرَادِ بِالتَّقْوَى اجْتِنَابَ الْأَعْمَالِ السَّيِّئَةِ مِنْ شَيْزِكٍ أَوْ فَسَقٍ أَوْ بَدْعَةٍ* “Kişiyi takvalı ve muruet sahibi olmaya sevk eden bir melekedir. Takvadan kasıt da şirk, fîsk ve bid‘at gibi kötü amellerden sakınmaktır”³⁷ şeklindeki tarifi zikrettikten sonra, konu ile ilgili önemli eleştiriler yapmaktadır.³⁸

Emîr es-San‘ânî’nin öncelikle eleştirdiği husus İbn Hacer’e ait bu adâlet tarifinin, sonraki âlimler tarafından *مَلَكََةٌ* kelimesinden itibaren neredeyse aynen nakledilerek tahkiksiz tekrara düşülmesidir.³⁹ Bu eleştiri tahkiksiz tekrardan sakındırması sebebi ile kıymetlidir. Ancak “ilmin birikim üzerine ilerleme kaydettiği” de unutulmamalıdır.

San‘ânî, adâlet teriminin açıklanmasının aslında lügavî bir mesele olduğunu savunmaktadır. *Kamusu’l-muhîf*’teki “adâlet zulmün zıddıdır” şeklindeki tarife ve *Nihâye*’deki “adâletli kişi hevâsının kendisini saptırmadığı kişidir” tanımına dikkat çeker. Ona göre adâlet -İbn Hacer’in ifade ettiği gibi- “bir meleke” değildir. Zira ne lügatlerde, ne ayet ve hadislerde bu yönde bir izah vardır.⁴⁰

Adâlet ile ilgili sıkı teorik şartları gerçekçi ve gerekli görmeyen Emîr es-San‘ânî, adâletin hiç günah işlemek anlamında kullanılmasından sahâbenin de rahatsız olduğuna ve sahâbenin de adâleti putlara tapmaya geri dönmek olarak açıkladığına işaret eder. Adâletin lügavî olarak izah edilmesi gerektiğine dair görüşünü desteklemek için San‘ânî, Fahreddîn er-Râzî’nin (v. 606/1210) “adâlet ifrat ve tefrit arasında dengeli olmaktır” şeklindeki tanımını da nakleder.⁴¹

Adâletin lügavî manasının temel alınması ile ilgili görüşünü delillendirme

³⁶ İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdîrahmân eş-Şehrezûrî, *Ma‘rifetu Envâ‘i Ulûmîl-Hadis -Mukaddime-*, (thk. Nurettin İtr), Dimeşk 1986, s. 104; Suyûtî, Celaluddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Tedribu’r-râvî fi şerhi Takribî’n-Nevevî*, (thk. Nazar Feryâbî) I-II, Riyâd 1415/1995, I, 352.

³⁷ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Nüzhetu’n-nazar fi Tavâlihi Nuhbetü’l-fiker fi Mustalahi ehli’l-eser*, (thk. Abdullah Ruhaylî), Riyâd 1422/2001, s. 69.

³⁸ San‘ânî, *Semerâtü’n-nazar fi ilmi’l-eser*, (thk. Râid b. Sabri), Riyâd 1417/1996, s. 53.

³⁹ San‘ânî, *Semerât*, s. 53.

⁴⁰ San‘ânî, *Semerât*, s. 54.

⁴¹ San‘ânî, *Semerât*, s. 54. (Ayrıca bkz.: er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XX, 82).

gayretinden sonra, Emîr es-San‘ânî İbn Hacer’in adâlet tarifini eleştirmeye devam eder: Ona göre bu tarif, ne pratik ne de teorik açıdan mümkündür. Zira insanoğlu hatadan uzak değildir. Nitekim “Her âdemoğlu çok hata eder, hata edenlerin hayırlıları ise tövbe edenlerdir”⁴² rivâyeti ile “Eğer günah işlemeyecek olursanız Allah sizi giderir ve günah işleyen sonra mağfîret dileyip kendilerine mağfîret edeceği bir kavim getirir”⁴³ hadisi de bu duruma işaret etmektedir. Emîr es-San‘ânî’ye göre bir lokmacık çalmak, bir hurma kadar az bir miktarı eksik tartmak, çarşıda pazarda yemek yemek... gibi şartları öngörmek, adâlet konusunda işi çok sıkı tutmaktır ve eğer İbn Hacer’in tarifi kabul edilirse sadece masum kişiler âdil olur.⁴⁴

İbn Hacer ve onun kanaatinde olan pek çok âlimin hadis râvîsinde ağır şartlar aradığı doğru bir tesbittir. Ancak kanaatimizce bu tesbitin doğruluğu muhaddisler açısından yerilecek bir durum değildir. Zira bu durum hadislerin güvenilir bir şekilde günümüze intikalinde olumlu etki göstermiştir. Bu ağır şartların pratikte uygulanmadığı, sadece teoride kaldığı iddiası ise ispatlanmaya muhtaçtır. Zira cerh ve ta’dîl eserlerinde bu gibi kusurlar ile tenkit edilen râvîler mevcuttur. Ayrıca hadisler değerlendirilirken râvîde olmaması gereken bütün vasıflar eşit görülmemiş, küçük kusurlardan tenkit edilen râvî ile daha büyük kusurlardan cerh edilen râvî denk tutulmamıştır. Hadislerin sıhhat durumunu tesbit ederken râvîdeki kusurun ne olduğuna dikkat eden ve buna göre hadisleri sınıflandıran İslâm âlimleri böylece hem hadisleri koruma altına almış, hem de rivâyetlerin tümünden reddedilip kaybolmasının önüne geçmiştir.

İbn Hacer’in adâlet tarifini uzunca eleştiren San‘ânî’nin eleştirdiği bir diğer nokta, bid‘atî adâlet tarifine dâhil etmesidir. İbn Hacer’e göre bid‘atçı olan râvî, bu tarif ile adâlet dairesi dışında kalır. İbn Hacer’in “bid‘atçı râvî propagandist değilse rivâyeti kabul edilir” dediğini de hatırlatan San‘ânî, onun kendisi ile bu hususta tezata düştüğünü söylemektedir.⁴⁵

Emîr es-San‘ânî’ye göre İbn Hacer’in bid‘at tarifindeki takva izahı da eksiktir. Zira takva sahibi olmak için haramlardan kaçınmak ve vacip fiilleri yerine getirmek gereklidir. Ancak İbn Hacer bu iki unsurdan sadece birine, kötü amellerden sakınmaya dikkat çekmiştir. San‘ânî, takvayı “dinin kötü gördüğü her şeyden kaçınmak” şeklinde tarif edenlerin olduğunu söylemekte ve bu tanımını doğru bulduğunu ifade etmektedir.⁴⁶ San‘ânî, Şâfiî’nin (v. 204/820) Allah’a (c.c.) çoğu fiillerinde itaat eden kimseyi muaddel kabul ettiğine dikkat

⁴² İbn Mâce, Zühhd 30.

⁴³ Ahmed, *Müsned*, II, 308; Müslim, Tevbe 2.

⁴⁴ San‘ânî, *Semerât* s. 57, 58.

⁴⁵ San‘ânî, *Semerât*, s. 47. (Ayrıca bkz.: San‘ânî, *Tavdîh*, II, 118, 119).

⁴⁶ San‘ânî, *Semerât*, s. 46, 47.

çekmektedir. Bu tanımın dil bilginlerinin tarifine de uyduğunu söylemektedir.⁴⁷

Bu eleştirileri ve değerlendirmeleri yanı sıra Emîr es-San'ânî, kendisi de âdil kişiyi tanımlar. Ona göre “âdil kimse, kendisinden razı olunan, verdiği haber rahatlıkla kabul edilen, kalben tereddüde düşülmeyen güvenilir kişidir.”⁴⁸ San'ânî'nin sadece tenkitle yetinmemesi ve tenkitleri doğrultusunda yeni bir tarif ortaya koyması, onun eleştirilerinin yıkıma yönelik olmadığı, inşa amacıyla olduğunu ortaya koymaktadır.

Emîr es-San'ânî'nin adâlet tarifi, Şâfiî gibi bazı âlimlerin tariflerine paraleldir. Ancak o, İbn Hacer'in yaptığı tanımı ve bu tanımın benzerlerini doğru bulmamış, çeşitli yönleri ile eleştirmiştir. İbn Hacer'in tarifinin sonraki ulemâ tarafından aynen nakledilmesini eleştirmesi onun münekkit yönünü göstermekle ve örnek teşkil etmekle birlikte, terimlerin kalıplaştığı gerçeğine uygun düşmemektedir. Adâlet noktasında Emîr es-San'ânî'nin önceki ulemâya getirdiği eleştirilerde de tenkit edilecek noktaların olduğu görülmektedir.

B. Râvîde Adâletin Mahiyeti

İnsanın doğuştan getirdiği asli özelliğinin adâlet mi fâsıklık mı olduğu tartışmasına değinen San'ânî, insanoğlunda asli vasfın adâlet olduğunu kabul etmektedir. Bu kanaatine temel delil olarak “Her doğan fitrat üzere doğar”⁴⁹ hadisini zikreder. Benzer manada pek çok hadisin daha olduğuna işaret eden San'ânî, “Sen yüzünü hânif olarak dine, Allah'ın insanları bu hal üzerine yarattığı fitratına doğru çevir”⁵⁰ buyruğunu ve bu manadaki diğer âyetleri⁵¹ delil olarak sunar. Emîr es-San'ânî'ye göre, râvî eğer fâsıklık karıştırmaksızın fitrat üzere kalırsa rivâyeti makbul, adâletli birisi olur. Ancak fâsik olmasına sebep olacak bir fiilde bulunursa, o amel sebebi ile fâsik olur.⁵²

Mechûl râvî hakkında hüküm verebilmek için önemli olan bu konu hakkında San'ânî, kendi kanaatini şöyle belirtmektedir: “Adâleti bilinmeyen Müslümanın durumu ihtimalli kalmaya devam eder. Bizler fâsıklığına hükmederek onun haberini reddetmediğimiz gibi, adâletli olduğu hükmünü vererek de haberini kabul etmeyiz. Aksine onun haberi durumu araştırılıncaya ve iki vasıftan hangisi ile nitelendirileceği açıkça ortaya çıkıncaya kadar ihtimalli kalmaya

⁴⁷ San'ânî, *Semerât*, s. 72, 73. (Ayrıca Şâfinin sözü için bkz.: Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Hatib, *el-Kifâye fi İlmi'r-rivâye*, (thk. Ebû Abdullah es-Sevrakî ve Hamdi el-Medeni), Medine ts., s. 79).

⁴⁸ San'ânî, *Semerât*, s. 56.

⁴⁹ Mâlik, *Muvatta'*, Cenâiz 52; Ahmed, *Müsned*, II, 233, 275, 393, 410, 481, III, 353; Buhârî, Cenâiz 92; Müslim, Kader 22–25; Tirmizi, Kader 5.

⁵⁰ Rum 30.

⁵¹ İbrahim 10, Enbiya 56, Sad 5, 6.

⁵² San'ânî, *Semerât*, 74.

devam eder.⁵³ San'ânî, bu sözleri ile muhaddislerin büyük bir kısmı ile benzer görüşte olduğunu ortaya koymaktadır.

C. Sahâbenin Adâlet Ve Zabtı

Pek çok âyette⁵⁴ ve hadiste⁵⁵ sözlük anlamları ile kullanılan sahâbe kelimesi, İbn Hacer tarafından "Peygamber'e (s.a.v.) müslüman olarak erişen ve müslüman olarak ölen kimse şeklinde tarif⁵⁶ edilmiştir. Bu tanım zaman zaman eleştirilmiş⁵⁷ olsa da çoğunlukla kabul görmüş, yaygınlık kazanmıştır.

"Peygamber (s.a.v.) zamanında yaşayan Müslümanlar" ile "sahâbe"nin aynı kabul edilmemesi gerektiğini söyleyen San'ânî'ye göre İbn Hacer'in sahâbî tarifini lügavî açıdan doğrudur; ancak Kur'an'da övülen sahâbe bu tarifin muhtabalarının hepsini şâmil değildir. San'ânî, Kur'an'da övülen sahâbîlerin Peygamber ile birlikteliği uzun olan, onun yanında bulunmuş sahâbîler olduğunu savunmaktadır. O, Bedir Gazvesi'ne katılmış sahâbî ile Peygamber'i sadece bir defa görmüş olan sahâbînin aynı derecede olmayacağını vurgular.⁵⁸ San'ânî'ye göre sahâbî lafzı her ne kadar görmek/rü'yet anlamında kullanılmışsa da birliktelik manasında kullanımı çok daha fazladır.⁵⁹

Emir es-San'ânî'nin sahâbe anlayışının Ehl-i sünnet âlimlerine göre daha sınırlı bir çerçevede olduğunu söylemek mümkündür. San'ânî'nin, adâlet tarifini yaparken lügat anlamının esas alınması gerektiğini savunmasına rağmen, sahâbe tarifinde lügat manasını temel almaması dikkat çekmektedir. Sahâbenin hepsinin derecesinin aynı olmadığı ise bilinen bir husustur.

Ehl-i sünnet hadis âlimlerinin çoğuna göre, sahâbe âdildir ve adâlet yönü ile eleştirilmez.⁶⁰ Ancak Zeydiyye, Şîa, Hâriciler ve Mu'tezile'nin bazı mensup-

⁵³ San'ânî, *Semerât*, s. 76; San'ânî, *Tavdihu'l-efkâr*, II, 280.

⁵⁴ Tevbe 40; Şuara 61.

⁵⁵ Ahmed, *Müsned*, I, 294; Müslim, *Fedâilu's-sahâbe* 221, 222.

⁵⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-sahâbe*, (thk. Âdil Abdülmecvûd ve Ali Muavvid), I- VIII, Beyrut 1415/1994, I, 8; İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 140.

⁵⁷ Mâzerî (v. 536/1141) gibi bazı âlimler sahâbenin adâletinin Peygamber'i (s.a.v.) bir gün gören, ziyaret gibi maksatlarla gelip kısa süre yanında bulunanları değil; Resûlullah'ın (s.a.v.) devamlı yanında bulunan, onu koruyan, ona yardım eden ve Kur'an'a tabi olanları kapsadığını söylemekte ve böylelikle de Sahâbî tanımını daha sınırlı tutmaktadır. (İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 293; İbn Hacer, *İsâbe*, I, 163). İbn Hacer'in sahâbe tarifine, Zeydiler de -genellikle- itiraz etmektedirler. İbn Hacer'e ait bu tarifin lügavî tarif olduğunu, Şer'i tanımın ise daha özel ve uzun süre Peygamber (s.a.v.) ile birlikte olanları kapsadığını kabul etmektedirler (Muhammed Yahya Azzan, *es-Sahâbetü inde'z-Zeydiyye*, San'â 1434/2013 -elektronik baskı-, s. 51, 52).

⁵⁸ San'ânî, *Semerât*, s. 105–110.

⁵⁹ San'ânî, *Semerât*, s. 107.

⁶⁰ "Böylece sizi vasat (dengeli, adâletli) bir ümmet kıldık" (Bakara 143) "Siz insanların iyiliği için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz" (Âl-i İmrân 110) âyetleri ile bu âyetler dışında

ları ve hatta bazı Ehl-i sünnet âlimleri ‘sahâbenin hepsinin âdil olduğu’ görüşünü benimsememektedir. Cerh ve ta’dil kurallarının onlara da uygulanması gerektiğini, adâlet hususunda sahâbe ile diğer tabakalar arasında bir fark olmadığını savunmaktadırlar.⁶¹

San‘ânî’ye göre, hadis âlimleri “ashabın tamamı adâlet sahibidirler” şeklinde mutlak ifadeler kullanmış olmalarına rağmen gerçekte hata yapanlara, dolayısı ile fıska düşenlere açıklıkla işaret etmişlerdir: Meselâ Mervân b. el-Hakem (v. 65/685) bu eleştirilere muhatab olmuş biridir.⁶² Kaynaklardan örnekler naklederek görüşünü delillendiren San‘ânî maksadının sadece rü’yetin masiyetleri işlemeye mani olmadığını söylemek olduğunu ifade etmektedir. Ona göre rü’yet sabit olunca, ‘rü’yet sahibi hakkında konuşanların sözlerine itibar edilmez’ demek mümkün değildir. Hadis imamlarının teoride kalan bu ilkesi aslında pratik ile örtüşmemektedir.⁶³

San‘ânî, sahâbenin adâleti noktasında eleştirilerinin yanı sıra, sahâbiyi zabt yönünden de ele almaktadır. İbn Hacer’in râvînin sahâbî olmasını birinci merite kabul ettiğini hatırlatarak, İbn Hacer’in–hem adâlet hem de zabt yönü ile insanların en güvenilir olanlarının sahâbe olduğunu kabul ettiğine dikkat çekmektedir. İbn Hacer’in sahâbenin güvenilirliğini anlatırken ism-i tafdil sigası kullandığına işaret eden San‘ânî şöyle demektedir: “Bu durumda sika mertebelerinin ilki râvînin sahâbî olmasıdır. Bu ifade şunu gerektirmektedir: Râvînin sahâbî olması onun aynı zamanda sika ve hâfız birisi olmasını da ihtiva eder. Yani sahâbî olmak niteliği adâleti ve zabtı teminat altına almış demektir. Hadis imamlarının kabul ettikleri esasa göre adâlet bakımından açıklanması zor bir durum yoktur. Ancak zabt ve hıfz bakımından bu durumun açıklanması zor bazı yönleri vardır. Çünkü “hıfz etmek ve etmemek” sahâbilîğe aykırı olmayan bir durumdur ve beşer olmanın gereklerindedir. Hatta unutmak nübüvve bile aykırı değildir. Çünkü Peygamber’in (s.a.v.) namazında ve başka durumlarda unuttuğu da sabit olmuştur. Dolayısıyla râvînin sahâbî oluşu insanların en güvenilir olmasını ve benzeri niteliklere sahip olandan

pek çok âyet sahâbenin adâletine delil olarak kullanılmaktadır (Ayrıca bkz.: İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 295; Suyûtî, *Tedrib*, II, 674).

⁶¹ Harun Reşit Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, *Mütefekkir*, 2015, c. III, sy. 3, 41–76.

⁶² Mervân b. Hakem bazı kaynaklarda sahâbi olarak zikredilmiş iken (İbn Kesir, İmâdüddin İsmâil b. Şihâbüddin Ömer b. Kesir ed-Dımeşkî, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, (thk. Ali Şiri), I-XXI, Beyrut 1408/1988, VIII, 282’de çoğunlukla sahâbi kabul edildiğini söylemektedir), bazı kaynaklarda tabiinden (İbn Sa’d, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, (thk. İhsan Abbâs), I-VIII, Beyrut 1968, V, 35, 36; Zehebi, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Siyerü a’lâmi’n-nübelâ*, (thk. Şuayb Arnavut), I-XXIII, Beyrut 1405/1985, III, 476. İbnü’l-Esir, İzzüddin Ali b. Muhammed İbnü’l-Esir el-Cezerî, *Üsdü’l-Ğabe fi Ma’rifeti’s-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavvid, Âdil Abdülmevcüd), I-VIII, Beyrut 1414/1994, V, 139) sayılmaktadır.

⁶³ San‘ânî, *Semerât*, s. 116.

daha ileri kabul edilmesini gerektirmemelidir. Sahâbî olmak unutmaya da hâfız olmamaya da aykırı değildir. Hatta Ömer’in (v. 23/644) (r.a.) teyemmüm meselesini unuttuğu, Amm3ar’ın (v. 637/657) (r.a.) ona hatırlatmakla birlikte bir türlü hatırlayamadığı dahi sabittir.⁶⁴ Bunun da ötesinde Peygamber’in (s.a.v.) “Allah filana rahmet ihsan buyursun. Gerçekten o dün bana unutturulmuş olan bir âyeti hatırlattı”⁶⁵ buyurmuştur. Daha sonra San‘ânî “Bu hususa dikkat etmiş bir kimse olduğunu bilmiyorum”⁶⁶ sözleri ile kendi görüşünün orjinalliğini ve önceki ulemânın buna değinmemiş olmasından duyduğu taacübü ifade eder.

San‘ânî, sahâbe tarifini geniş ve kapsamlı tutan hadis âlimlerinin de sahâbîyi adâlet yönü ile eleştirmeme prensibini kabul etmelerine rağmen; adâlet vasfına engel hususlarla sahâbîleri tenkit ettiklerini söyleyerek bu iddiasını örneklerle delillendirme yoluna gittiği görülmektedir.

Emîr es-San‘ânî, adâlet vasfı konusunda sahâbenin eleştirilmeme prensibinin, zabt noktasında eleştiriyi engellememesi gerektiğini de savunmaktadır. Onun bu tenkidi en çok hadis rivâyet eden sahâbî Ebû Hureyre (r.a.) özelinde ele alarak değerlendirmek mümkündür: Ebû Hureyre’nin (r.a.) -Bakî’ b. Mahled’in (v. 276/889) *Müsned*’i esas alınarak mükerrerler dâhil yapılan sayımda rivâyet ettiği hadis sayısı 5374’tür. Ebû Hureyre’nin (r.a.) yalnız başına naklettiği sahîh ve hasen hadislerin sayısı ise bir çalışmada 110 olarak tesbit edilmiştir.⁶⁷ Ebû Hureyre (r.a.) özelinde düşünülecek olursa, rivâyet ettiği hadislerin yaklaşık %2.04’ü tek başına naklettiği sahîh ve hasen hadislerdir. Benzer mânâlı rivâyetlerin de bulunduğu düşünülünce sahâbî râvînin zabt sebebi ile eleştiriye tabi tutulmamasının hadislerin sıhhatini ciddi anlamda etkilemeyeceği açığa çıkmaktadır.

San‘ânî’nin ifadelerinden hadis eserlerinden edindiği bilgileri değerlendirerek bu sonuca ulaştığı anlaşılmaktadır. Onun, düşüncelerinin kendi araştırmaları sonucu oluştuğunu, herhangi bir âlimi taklid etmediğini vurguladığı görülmektedir.

D. Ta‘n Noktaları

Râvînin adâlet ve zabt yönünü ortaya çıkarma amacına yönelik ta‘n noktaları hadis usûlü eserlerinde geniş yer bulmuş konulardandır. Emîr es-San‘ânî’nin eserlerinde, başta bid‘at ta‘n noktası olmak üzere, detaylı izahlar mevcuttur.

⁶⁴ Müslim, Hayz 112; Nesâî, Tahare 199.

⁶⁵ Ebû Dâvûd, Tetavvu’ 25.

⁶⁶ San‘ânî, *Tavdih*, II, 263, 264.

⁶⁷ <http://www.almeshkat.net/book/8867> (“Matarî, “el-Ehâdisü’s-sahîhatü’l-leti teferrede bi rivâyetihâ Ebû Hureyre”, Erişim tarihi: 05.10.2017).

1. Kizb

Kizb, hadis ilminde söz, fil, takrir veya sıfatın kasten uydurulup Peygamber'e (s.a.v.) nisbet edilmesi anlamında kullanılır. Kizb râvî için en ağır cerh sebebidir ve bu râvînin rivâyeti terk edilir.⁶⁸

"Kizb" filinden tövbe edenin kişinin durumu tartışılmıştır. Bazı İslâm âlimleri, kezzâb râvînin tövbesinin, rivâyetinin bir daha kabul edilmesine imkân vermeyeceği görüşünde iken bazı âlimler râvî tövbe etmişse, bu tövbesinden sonraki rivâyetlerinin kabul edilebileceğini söylemişlerdir.⁶⁹

Emîr es-San'ânî'nin kizb ile ta'n edilen râvînin durumu hakkındaki kanaati, bu râvînin tövbe etmesi ve tövbesinin sahîh olması durumunda rivâyetinin kabul edilmesi gerektiği yönündedir.⁷⁰ Bu kabul rivâyetlerin za'yî râvînin de metruk olmamasını sağlama açısından isabetli görünmektedir. Ancak tövbesinin sahîhliğini tesbit etmenin zor olması ve Peygamber otoritesini kullanma girişiminin daha küçük bir suç olarak görülme ihtimali meselenin problemlî yönleridir.

2. Fısk

Fısk, râvînin büyük günah işlemesi ve küçük günahlarda ısrarcı davranması anlamına gelir. İbnü'l-Vezîr'e göre, fâsık olduğuna te'vil yolu ile karar verilmeyen, günahları açık bir şekilde çoğunlukta olan râvî cerh edilir.⁷¹ Ancak te'vil sebebi ile fâsık olan bu râvînin haberi kabul edilir. Te'vil yolu ile fâsık olduğuna hükmedilen râvînin rivâyetinin kabul edileceğine dair *el-Avâsım ve'l-kavâsım* adlı eserinde pek çok delil sunmuştur.⁷²

İbnü'l-Vezîr'in te'vil yolu ile fâsık olan râvînin haberinin kabul edileceğine dair sunduğu delilleri ele alıp kritik eden San'ânî⁷³, İbnü'l-Vezîr'in delillerini yerinde bulmamakta ve eleştirmektedir. San'ânî'ye göre, te'vil fâsıklığı örfî bir istilâhtır. Terimleri açıklarken lügat manalarına son derece önem veren Emîr, "te'vil yolu ile fâsıklık"la ilgili lügatte bilgi bulunmadığına dikkat çekmektedir. Fâsıklık ile alakalı âyetin de sonradan meydana gelmiş örfî manalara ve yeni

⁶⁸ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 224; Emin Aşıkutlu, "Kizb", *DİA*, XXVI, 126, 127, İstanbul 2002.

⁶⁹ Süfyan es-Sevrî (v. 161/778), Mâlik (v. 179/795), Abdullah b. Mübarek (v. 181/797) ve Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) gibi pek çok hadis otoritesi rivâyetlerinin kabul edilmeyeceği görüşündedir. Nevevî (676/1277) ise eğer râvî tövbe etmişse, bu tövbesinden sonraki rivâyetlerinin kabul edilebileceğini söylemiştir. (Nevevî, *Sahîhu Müslim bi şerhi Müslim - Minhâc*-, y.y. 1414/1994, I, 106, 107).

⁷⁰ San'ânî, *Tavdîh*, II, 243.

⁷¹ San'ânî, *Tavdîh*, II, 232.

⁷² San'ânî, *Semerât*, s. 29, San'ânî, *Tavdîh*, II, 213. (Bkz.: İbnü'l-Vezîr, Ebû Abdillâh İzzuddîn Muhammed b. İbrahim b. Ali İbnü'l-Vezîr el-Yemânî, *el-Avâsım ve'l-Kavâsım fi'z- zebbi an sünneti Ebi'l-Kâsım*, (thk. Şu'ayb el-Arnaût), I-IX, Beyrut 1415/1994, II, 316 vd.

⁷³ San'ânî, *Semerât*, s. 65-69.

ıstıhlara göre yorumlanamayacağı konusunda ittifak olduğunu söylemektedir.⁷⁴ Emîr'in, "te'vil fâsıklığı" şeklinde bir terim oluşturulmasını ve bu şekilde bir sınıflandırma yapılmasını doğru bulmadığı anlaşılmaktadır.

San'ânî, fâsığın haberinin kabul edilemeyeceği konusunda icmâ olduğuna dair iddiaları da kabul etmez.⁷⁵ "Ayrıca "fâsık"ın haberi hakkındaki âyette "te-beyyün" kelimesi kullanıldığına, bu kelimenin alınan haberin doğruluğunu tahkik/araştırma manasına geldiğine dikkat çeker.⁷⁶

Tebeyyün etme ve haberi reddetmenin aynı anlamda olmadığını açıklayan San'ânî, fâsığın haberi hususunda hemen karar verilmemesi gerektiğini vurgulamakta, haberinin reddedilmeyip bunun yerine haber verdiği hususun araştırılmasını savunmaktadır.⁷⁷

San'ânî'nin bu görüşleri mervî hakkında ciddi araştırmaya yönlendirmesi bakımından dikkat çekici ve önemlidir. Haberin doğruluğu açıkça ortaya çıktığında rivâyetinin kabul edilmesi bilgi zenginliğini sağlayacaktır. Ancak her hususta insanlara örnek olması gereken hadis râvîsinin günahlardan uzak durması gereken biri olması arzusu ve aynı zamanda bu tenkitin hadislerin korunma hedefine uygunluğu ortadadır.

3. Bid'at

Şâtîbî'nin "dinde Şerî'ate benzer bir surette sonradan ortaya çıkartılmış bir yoldur. Bu yolda yürüme amacı ile şeriate uygun hareket etme amacı aynıdır" şeklinde tarif ettiği bid'at⁷⁸ hadis usûlünde, râvînin akidesi ile ilgili cerh sebebidir.⁷⁹

Emîr es-San'ânî, bid'at konusuna eserlerinde geniş yer ayırmıştır. Ona göre İslâm ümmetinin ayrılığa düşmesine, Müslümanlar arasındaki düşmanlıklara bid'atler sebep olmuştur.⁸⁰

Bid'at, esasen sünnete muhalafettir, görüşünde olan Emîr, pek çok bid'at tarifi yapıldığına işaret etmektedir. Ona göre bu tariflerin özü "Resûlullah'ın (s.a.v.) döneminde olmayan şeylerdir."⁸¹

⁷⁴ San'ânî, *Semerât*, s. 97.

⁷⁵ San'ânî, *Semerât*, s. 101.

⁷⁶ San'ânî, *Tavdîh*, II, 229.

⁷⁷ San'ânî, *Semerât*, s. 99, 101.

⁷⁸ Şâtîbî, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ, *el-İ'tisâm*, (thk. Selim b. İd el-Hilâli), Riyâd 1412/1992, I, 51.

⁷⁹ Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sahîh Tercemesi (Mukaddime)*, Ankara 1970, s. 327.

⁸⁰ San'ânî, *Tavdîh*, II, 145, 146.

⁸¹ San'ânî, *Semerât*, s. 44.

Bid'at ve bid'at ehli ile ilgili pek çok hadis nakleden⁸² San'ânî, sünneti terk edenlerin de bid'atçilerden kabul edildiğine ve İslâm âlimlerinin bid'ati büyük günahlardan saydıklarına da ayrıca işaret etmiştir.⁸³

Bid'at-i hasene ve bid'at-i seyiyie gruplandırmasına işaret eden San'ânî, bu ve bunun gibi taksimatların bid'atin türleri arasında fark olmadığına dair hadislere uygun düşmediğini; ancak taksimatın bid'atin ne olduğunu ortaya koymak amacıyla yapıldığını belirtmektedir.⁸⁴

İbn Hacer'in küfre ve fıskâ sebep olan bid'at ayırımını⁸⁵ da ele alan San'ânî, İbn Hacer ve onun gibi düşünen âlimlerin gerçekte râvî açıkça küfre düşmemişse, kible ehlinde olanın bid'atini te'vil ederek o kişiyi tekfirden kaçındıklarını söylemektedir.⁸⁶ San'ânî'nin bu ayırımı teorik gördüğü ve pratikte bu ayırımın bir neticesi olmadığını düşündüğünü söylemek mümkündür.

4. Bid'at Sahibi Râvînin Rivâyetinin Kabulü Meselesi

Bid'at ehlinin rivâyetinin kabulü konusundaki farklı kanaatlerden⁸⁷ bid'at sahibi râvînin bid'atine davet eden biri olması halinde rivâyetinin kabul edilemeyeceği, eğer bid'atine davet eden biri değilse rivâyetinin kabul edilebileceği şeklindeki görüş⁸⁸ İbn Hacer tarafından “en âdil görüş” ve “Ümmetin çoğunluğunun görüşü” olarak nakledilmektedir.⁸⁹ Hatta İbn Hibbân (v. 354/965) bu konuda icmâ olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰

Bid'at ehlinin rivâyeti ile ilgili İbn Hacer'in kullandığı “أن المعتمد أن الذي ترد روايته من أنكر أمرا متواترا من الشرع معلوما من الدين بالضرورة، وكذا من اعتقد عكسه” ifadesini, “mütevâtir ve dinden olduğu zaruri olarak bilinen bir şeyi inkâr edenin rivâyeti reddedilir. (Mütevâtir ve dinden olduğu zaruri olarak bilinen husuların) aksine inanan kimsenin de hükmü böyledir”⁹¹ şeklinde anlamak mümkündür. Bunun dışındaki bid'at sahibi zabt ve itkânî yanında vera' ve takvâ sahibi ise bu durumda onun rivâyetini kabule hiçbir engel yoktur. Bu durumda kimin rivâyetinin reddedileceği ve kimin rivâyetinin kabul edilebileceği konusundaki

⁸² San'ânî, *Semerât*, s. 48–53. (Hadisler için bkz. Ahmed, *Müsned*, III, 319; İbn Mâce, *Mukaddime* 7; Ahmed, *Müsned*, IV, 105).

⁸³ San'ânî, *Semerât*, s. 52.

⁸⁴ San'ânî, *Semerât*, s. 44–46.

⁸⁵ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 232, 277.

⁸⁶ San'ânî, *Semerât*, s. 27.

⁸⁷ İslâm âlimlerinin bir kısmı bid'at ehlinde râvîlerin rivâyetlerinin kabul edilmeyeceğini savunurken (İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 127) mezhebinin propagandasını yapmayan bid'at ehli râvînin, kendi bid'atini över mahiyetteki rivâyetinin alınmayacağı yönünde görüş beyan edenler de bulunmaktadır. (İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 277).

⁸⁸ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 121.

⁸⁹ İbn Hacer, *Hedy*, s. I, 385.

⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 115; İbn Hacer, *Hedy*, I, 385.

⁹¹ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 127.

ölçü, kaynaklarda sabit olan bir hükmün reddi ve kaynaklarda sabit olan bu hükmün yerine o hükmün zıttı bir hükmün kabulüdür.

San'ânî, İbn Hacer'in *Nüzhe*'de geçen bu ibaresini naklettikten sonra, İbn Hacer'in bu ifadesi ile dinî bir hüküm olduğu kat'i olarak bilinen bir şeyi inkâr eden veya dinî bir hüküm olmadığı kat'i olarak bilinen bir şeyi kabul eden kişinin rivâyetinin kabul edilmeyeceğini kast ettiğini söylemektedir. San'ânî'nin bu izahına göre, İbn Hacer'in ibaresi, dinin aslında olmayan herhangi bir şeye dinî bir hükümmüş gibi inanan ve uygulayan kişiler de bid'at ehli kabul edilmeli ve rivâyetleri reddedilmeli, şeklinde anlaşılmalıdır. Yani İbn Hacer herhangi birinin bid'at sahibi olması için kat'i olarak bilinen bir hükmü reddetmesi ve bunun aksini kabul etmesini şart koşmamıştır. Dinî bir hüküm olmayan bir şeyi dindenmiş gibi gören kişinin de bid'at sahibi olduğunu ve rivâyetlerinin reddedileceğini söylemiştir. San'ânî'ye göre, İbn Hacer'in ibaresini bu şekilde anlamayanlar hataya düşmüşlerdir.⁹²

San'ânî, 'aksehû' kelimesini dinden olmayan bir şeyin dini bir hükümmüş gibi kabulü şeklinde şerh etmesinin sebebini şöyle açıklamıştır: "عكس kelimesini bu şekilde açıkladık. Çünkü i'tikadın zikredilmemesinin fiilin bid'at oluşu ile bir alakası yoktur. Şüphesiz ki bir işi isbat etmek şeklinde hamledilmesi, bir emri inkâra mukabildir. Bid'atin kaynağı iki hususla ilgilidir. Dini eksiltmek veya dine ilave yapmak." San'ânî, İbn Hacer'in şöyle demesi gerektiğini ifade eder: Bu vasıfta olan kişinin kâfir olduğu açıktır. Dinen zarureten bilinen bir şeyi inkâr ettiği yahut dinen zarureten olmayan bir şeyin dinde olduğunu söylediği için kâfir olduğu açıktır. Her ikisi de küfürdür. Çünkü şeri'atı koyanı tezkib küfürdür.⁹³

San'ânî'nin ibareyi bu şekilde açıklaması, aslında İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'de geçen "bid'at genel veya özel bir delili olmadığı halde din hususunda sonradan ortaya çıkan şeydir" şeklindeki açıklamasına uygun düşmektedir.⁹⁴

İbn Hacer'in ibaresini titizlikle ele alan ve hem lügavî hem de mantık kaideleri ile tenkit eden Emir es-San'ânî'nin izahlarından, râvînin doğru sözlü ve güvenilir olduğu yönünde kanaat oluşmuşsa rivâyetinin kabul edileceği/edildiği görüşünde olduğu anlaşılmalıdır. O "bid'at" terimini de itkadî alanla sınırlamamış; genel anlamı ile kabul etmiştir.

San'ânî, İbn Hacer ve ulemânın çoğunluğuna göre "fıska neden olan bid'at sahibinin rivâyeti, bid'atinin propagandasını yapmıyorsa kabul edilir" görüşü hakkında "bid'atçı olduğu için kabul edilmiyor değil; bid'atine davet ettiği için kabul edilmiyor" diyerek açıklamada bulunur.⁹⁵

⁹² San'ânî, *Semerât*, s. 25, 26.

⁹³ San'ânî, *Semerât*, s. 25, 26.

⁹⁴ *Fethu'l-bârî*, (nşr. Muhibbüddîn el-Hatîb), I- XIII, Beyrut 1379/1959, XIII, 254.

⁹⁵ San'ânî, *Semerât*, s. 27.

San'ânî'ye göre İbn Hacer'in aslında kabul ettiği şey, küfre düşüren bid'at de olsa, fıskâ düşüren bid'at olsa da her bid'atçının makbul olduğudur. Dinden zaruretten bilinen bir şeyi istisna eden de, dinde olmayan bir şeyi dine dâhil eden de makbuldür. Râvî sadece bid'atine davet ediyorsa reddedilir. Çünkü İbn Hacer ve onun mezhebinde olanlar te'vilde bulunurlar ve râvîyi tekfir de etmezler. Bu durumda San'ânî'ye göre *Nuhbe'*nin ibaresinin aslında şöyle olması gerekmektedir: Bid'atçı -davetçi olan hariç- her halükârda kabul edilir. Sadece propagandist râvînin rivâyetinin kabul edilmemesi gerekir.⁹⁶

Emîr es-San'ânî'nin kendi kanaati yalancılıkla itham edilmeyen râvîlerin, propagandist olsalar dahi rivâyetlerinin kabul edileceği yönündedir.⁹⁷ Bu râvîlerin kabul edilmeme sebebi olarak gösterilen yalan söyleme ihtimalini ele alan Emîr, günaha ısrarcı fâsikların birçoğunun aslında kendilerini yalan söylemek seviyesizliğine düşmekten korumaya çalıştıklarını söyler. San'ânî'ye göre dindar bir bid'atçı de kendini yalandan korumaya çalışır. Bu nedenle sadece bid'at sebebi ile yalancılıkla suçlanması doğru değildir. Emîr, "Nasil böyle olmasın ki? Yalan söyleyenin sahtekârlığı gizli saklı kalmaz. Fazla vakit geçmeden onun yaptığı tedlis ve aldatması açığa çıkar, tenkitçiler bunu anlar ve kindarlar o yalanları dillerine dolarlar" diyerek açıklama yapmaktadır. Ardından meselenin pratik boyutuna da örnek vermektedir. Katâde'nin (v.117/735) Mutzililik bid'atının davetçisi olmakla birlikte adâletinden ötürü rivâyetlerinin kabul edildiğini söylemiş ve hatta otorite şahsiyetlerden sayıldığına işaret etmiştir.⁹⁸

Propagandist râvîden rivâyette bulunmama sebebi olarak zikredilen "davetçiden rivâyette bulunmak o bid'atçı râvînin sika olduğu anlamına gelir" şeklindeki açıklamaya da cevap vermektedir. Emîr'e göre adâlette ölçü, râvînin bid'at sahibi ve bid'atine davetçi olması değil; doğru sözlü olmasıdır. Bid'atçiler arasından, Hattabiye gibi mezheplerini desteklemek amacıyla yalan söylemeyi caiz kabul edenler dışında, bid'at ehlinden hiçbir râvînin sadece bid'ati sebebi ile rivâyetinin reddedilmemesi gerektiğini söylemektedir.⁹⁹

San'ânî, sahîh hadis kitaplarında kendilerinden hadis nakledilen Mürcî, kaderî, Şîi, aşırı Nâsibî, Haricî râvîlerden örnekler vermektedir.¹⁰⁰ Zikrettiği bu bu râvîler hep *Kütüb-i Sitte* râvîlerindedir. Bid'at ehli olmakla tenkit edilen râvîler arasında sayılmalarına rağmen, bu râvîlerin hadislerinin sahîh olduğuna kanaat getirildiğini söylemektedir. Bid'at açısından en uç noktada olan Haricîlerin rivâyetlerinin nakledilmesi, bid'at ehlinin rivâyetlerinin kabul edilmesinin dayanağıdır. Bu râvîlerden rivâyette bulunulması aynı zamanda,

⁹⁶ San'ânî, *Semerât*, s. 27-29.

⁹⁷ San'ânî, *Semerât*, s. 105.

⁹⁸ San'ânî, *Semerât*, s. 103, 104.

⁹⁹ San'ânî, *Semerât*, s. 103-105.

¹⁰⁰ San'ânî, *Semerât*, s. 83-91.

San'ânî'nin rivâyette asıl dikkat edilen hususun "râvînin doğru sözlü olduğu yönündeki kanaatin oluşması" şeklindeki görüşünü de desteklemektedir.¹⁰¹

San'ânî, sahâbenin de bid'atçı kimsenin haberinin kabul edileceği konusunda icmâ ettiklerinin nakledildiğini söylemektedir. Sahâbenin rivâyetleri incelendiği zaman hiziplere ve fırkalara ayrılmış olmalarına, savaşmalarına rağmen birbirlerinden rivâyette bulduklarını, hatta kendisine muhalefet edenin rivâyetine, tıpkı kendilerine muvafakat edenlerin rivâyetlerine itimad ettikleri gibi güvendiklerini, başka âlimlerden de nakillerde bulunarak vurgulamaktadır.¹⁰²

Râvînin naklettiği rivâyetin kabul edilmesinin, uygulamada İbn Hacer'in tarifindeki adâlet prensipleri doğrultusunda olmadığı iddiasında bulunan San'ânî'ye göre rivâyetin kabulünde esas nokta râvînin sıdk vasfıdır: "Rivâyetin kabul edilmesi râvînin İbn Hacer'in ve başka (bazı)larının tarif ettiği şekilde açıklanan adâlet'i ile değil de; doğru söylediğine dair kanaatin hâsıl olmasına dayanmaktadır. İbnü's-Salâh da 'imamların kitapları bid'atlerinin propagandasını yapmayan/davetçi olmayan bid'atçilerden rivâyetlerle dolup taşmaktadır' demektedir."¹⁰³

San'ânî'ye göre pratikte bid'at ehlinden olan râvîlerin, rivâyetlerinin nakledilmesinin tek sebebi bid'atin gerçekte rivâyetin kabulüne engel olmamasıdır. Ona göre bid'atçilik adâleti ihlal eden bir vasıf olarak zikredilmiştir. Ancak uygulamada rivâyetin kabul edilmesi için râvînin doğru söyleme zannının/kanaatinin oluşmasına bakılmıştır.¹⁰⁴

Rivâyetin kabulünde asıl dikkat edilen ve edilmesi gereken noktayı râvînin doğru sözlü olduğuna dair zannının mevcudiyeti olarak kabul eden San'ânî, zan ile amel etmenin aklen mümkün, dinen caiz hatta bazen vacip olduğuna işaret etmekte ve zan ile karar vermenin delillerini sıralamaktadır.¹⁰⁵

Emîr es-San'ânî'nin rivâyetin kabulünde râvînin doğru sözlü olduğuna dair zannının esas teşkil ettiğine dair iddiası önemlidir. Nitekim bid'at ehli râvîlerle ilgili yapılan çalışmalar da konunun önemini göstermektedir. *Kütüb-i Sitte* ricâlinden 201 râvî ehl-i bid'at olmakla suçlanmıştır. Yani Bid'at ehli olmakla itham edilen râvî sayısı, tüm *Kütüb-i Sitte* râvîlerinin yaklaşık % 2,5'una denktir.¹⁰⁶ Bu oran *Kütüb-i Sitte*'de ehl-i bid'at olmakla suçlanan râvî sayısının çok

¹⁰¹ San'ânî, *Semerât*, s. 91.

¹⁰² San'ânî, *Semerât*, s. 60, 61.

¹⁰³ San'ânî, *Semerât*, s. 61. (Ayrıca bkz.: İbn Salâh, *Ulumu'l-hadis*, s. 115).

¹⁰⁴ San'ânî, *Semerât*, s. 61.

¹⁰⁵ San'ânî, *Semerât*, s. 61–65. (Delilleri için bkz.: Bakara 63 ve 275; Haşr 7; Ahmed, *Müsned*, II, 258).

¹⁰⁶ Enes Topgöl, *Hadis Râvîlerinde Şiilik Eğilimi*, İstanbul 2010. (Basılmamış Yüksek Lians Tezi), s. 340.

az olduğunu ve dolayısı ile ehl-i bid'atten pratikte de çok az hadis nakledildiğini göstermektedir. Ortaya çıkan sayısal veriler Emîr es-San'ânî'nin ehl-i bid'atten olan râvîlerin rivâyetlerinin çok kullanıldığı görüşünü çürütmektedir. Bid'at ehli olmakla itham edilen râvîlerin teferrüd ettiği hadisler ile bir sınırlandırma getirildiği takdirde, bu râvîlerden gelen rivâyetlerin etkisinin az olduğu da ortaya çıkar.

5. Cehâlet

Râvînin adâlet vasfının belirlenmesi için o râvînin şahsının ve halinin bilinmesi gereklidir. "Cehâletü'r-râvî şeklinde de kullanılan terim, râvînin kim olduğunun veya cerh ve ta'diline sebep olabilecek bir halinin bilinmediğini ifade eder."¹⁰⁷ Mechûlun rivâyetinin kabulü konusu ihtilafıdır.¹⁰⁸

San'ânî, hadis âlimlerinin râvîleri incelerken âdil, fâsık ve fâsıklığı veya adâleti bilinmeyen yani durumu mechûl olan râvîler olmak üzere üç kısma ayırdıklarına dikkat çekmiş ve fâsık olduğu bilinen râvîler ile mechûl râvîlerin rivâyetlerinin kabul edilmediğine işaret etmiştir.¹⁰⁹

Haberlerin kabul edilmesinde doğruluk zannının hâsıl oluşunun temel kabul edileceğini savunan Emîr, adâleti mechûl olan râvînin de haberinin kabul edilmesi gerektiğini, Hz. Ali'nin (r.a.) rivâyette bulunan birine yemin ettirmesini delil göstererek savunmaktadır.¹¹⁰ Çünkü ona göre adâlet, yalana mani olduğundan adâleti bilinen bir kimseye yemin ettirilmez. Adâleti sabit olan râvînin rivâyetinin doğruluğu hakkında zaten kanaat oluşmuştur. Fâsık ve âdil olmayan râvîye ise, yemin etse dahi haberinden şüphe duyulacağı için yemin teklif edilmez. Ali'nin (r.a.) râvîden yemin etmesini istemesinin sebebi, Emîr'e göre râvînin durumunun mechûl olmasıdır.¹¹¹

Ali (r.a.) "Ben Resûlullah'tan (s.a.v.) bir hadis işittiğim zaman şanı yüce Allah'ın beni yararlandırmayı dilediği kadar ondan yararlanırdım. Ebû Bekir'den (r.a.) başkası bana bir hadis nakledecek olursa ona yemin ettirirdim"¹¹² demektedir. Ali'den (r.a.) gelen bu rivâyet yemin ettirilecek râvînin durumu

¹⁰⁷ İsmail L. Çakan, "Cehâlet", *DİA*, VII, 219, İstanbul 1993.

¹⁰⁸ Âlimlerin çoğuna göre mechûl râvînin rivâyeti kabul edilmemektedir. Bazı Hanefilerin de içinde bulunduğu bir grup âlim ise bazı şartlarla mechûl râvînin rivâyetini makbul görmektedir. Geniş bilgi için bkz.: Muharrem Önder, "İslâm Fıkında Mechûl Râvînin Naklettiği Hadislerin Hükümü", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 12, s. 99-126, 2008. Zeydî âlimlerin de mechûl râvînin rivâyeti hakkında genel kanaati, kabul edilmeyeceği yönündedir. (Kadir Demirci, *Zeydîlerin Hadis Anlayışı*, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, (basılmamış doktora tezi), s. 162).

¹⁰⁹ San'ânî, *Semerât*, s. 93.

¹¹⁰ San'ânî, *Semerât*, s. 76, 77. (Ali'nin (r.a.) yemin ettirdiğine dair rivâyet için bkz.: Tirmizî, *Salât*, 298; Bağdâdî, *Kifâye*, s. 83).

¹¹¹ San'ânî, *Semerât*, s. 77, 78.

¹¹² Ahmed, *Müsned*, I, 10.

mechûl olan râvî olduğuna delildir. Mechûlu'l-hâl olan râvînin yemini şüpheli ortadan kaldırır, doğruluk zannını güçlendirir ve haberin kabulünü sağlayabilir.¹¹³

San'ânî'nin, mechûl râvînin rivâyetinin kabulüne dair sunduğu bu deliller dışında bir diğer delili Peygamber'in (s.a.v.) kendisine haber veren kimsenin haberini kabul ediyor olmasıdır. Allah vahiy yoluyla haber verenin doğru söylemediğini açıklayınca kadar Peygamber verilen haberleri kabul etmiştir. San'ânî, Zeyd b. Erkam (r.a.) ile Abdullah b. Ubeyy arasındaki hadisede İbn Ubeyy'in, Zeyd'in (r.a.) yalan söylediğine dair yemini üzerine Allah Resûlü'nün (s.a.v.) kabul etmesini örnek göstermiştir. Peygamber (s.a.v.) İbn Ubeyy'in münafık olduğunu bildiği halde yemin etmesine binaen haberini kabul etmiştir.¹¹⁴

San'ânî, Nisa Suresi'nde¹¹⁵ de kendilerinden bahsedilen ve Allah Teâla'nın bildirmesi ile durumları ortaya çıkan Zaferoğulları ile ilgili hadiseyi de bu konuda delil olarak sunmaktadır. Hırsızlık yapan ve daha sonra da irtidat eden ve hatta hırsızlık yaparken bir duvarın üstüne yıkılması ile ölen Tu'me ve ailesi hakkında Peygamber (s.a.v.) "Bunlar müslüman ve Sâlih kimseler oldukları söylenen bir hane halkıdır" buyurmuşlardır. Allah Resûlü'nün (s.a.v.) bu buyruğu, birinin ona bu aile hakkında verdiği haber doğrultusundadır. Daha sonra Allah (c.c.) onların durumlarının gerçek mahiyetini haber vermiş ve ilgili âyetler nazil olmuştur.¹¹⁶ Bu hadise de bize Peygamber'in (s.a.v.) kendisine bilgi nakleden Müslümanların verdikleri haberleri kabul ettiğini ve buna dayanarak hüküm verdiğini ortaya koymaktadır. Yani zan veya ilim ile amel eden Allah Resûlü (s.a.v.), ilme ulaşma imkânı yoksa kat'i bilgi ifade etmeyen, ancak doğru söyleme zannına binaen kendisine verilen haberlerle amel etmiştir.¹¹⁷

"Allah Resûlü'nün (s.a.v.) Velîd b. Ukbe'nin haberini kabul etmesi de bu görüşü desteklemektedir" diyen San'ânî, Peygamber zamanında da her dönemde olduğu gibi takva sahibi olanların yanı sıra isyankâr ve günahkârların da olduğunu, adam öldürenlerin hırsızlık yapanların da bulunduğunu ve Allah Resûlü'nün de bu vakıyı bildiğini ifade etmektedir. Bu bilgisine rağmen Allah Resûlü kendisine verilen haberleri kabul etmiş ve zâhirlerine göre amel etmiştir. Bundan dolayı Peygamber'in (s.a.v.) o asırda yaşayan insanların verdikleri haberleri zan hâsıl olduğu için değil de, adâletleri dolayısı ile kabul edip amel ettiği söylenemez.¹¹⁸

Emir es-San'ânî, mechûl râvînin rivâyetinin kabulü ile ilgili pek çok örnek

¹¹³ San'ânî, *Semerât*, s. 77.

¹¹⁴ San'ânî, *Semerât*, s. 78, 79. (Hadis için bkz.: Buhârî, Tefsîr (Münafikun Suresi) 4).

¹¹⁵ 105–110. ayetler.

¹¹⁶ Tirmizi, Tefsîr 4.

¹¹⁷ San'ânî, *Semerât*, s. 79, 80.

¹¹⁸ San'ânî, *Semerât*, s. 80, 81.

vermiştir. Bu örnekler konunun izahı açısından yerindedir. Ancak kaynaklarda Peygamber'in (s.a.v.) Abdullah b. Ubeyy'in durumunu bildiği nakledilmektedir. Dolayısı ile Abdullah b. Ubeyy'in haberinin kabul edilmesi durumu bilinmeyen râvîden rivâyet konusuna örnek teşkil etmez.

Tevbe Suresi'nde bahsedilen Zaferoğulları ile ilgili hadise ile Velîd b. Ukke'nin haberinin kabul edilmesinin delil olarak zikredilmesi de amaca uygun görünmemektedir. Zira âyet ile her iki durum da tashih edilmiştir. Peygamber'in âyet ile tashih edilen bir tavrının örnek olarak sunulması, -mechûl râvînin rivâyetinin kabul edilebileceğine- delil olarak zikredilmesi uygun görünmemektedir.

San'ânî'nin mechûl râvînin rivâyetinin kabulü ile ilgili görüşleri kendi içinde tutarlı olmakla birlikte, sunduğu delillere itiraz edilecek noktalar mevcuttur. Kanaati, Ehl-i sünnet ve Zeydî âlimlerin çoğunluğunun kanaatinden farklı, onun adâlet tarifi ile tezat teşkil etmeyen ve ısrarla vurguladığı doğruluk zannının hâsıl olması prensibi ile uyumludur. Muhaddislerin çoğunun mechûl râvînin rivâyetini kabul etmeme sebepleri adâlet ilkesi ve dolayısı ile doğruluk zannının hâsıl olmamasıdır.

E. Sahîhayn

Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'leri *Sahîhayn* olarak isimlendirilmiş, İslâm dünyasında sıhhat yönleri ile bilinen ve kabul gören iki temel kaynak olarak tanınmıştır.

1. Sahîhayn Râvîleri

Râvîleri ele alan eserlerde Buhârî ve Müslim'in kendilerinden hadis naklettiği râvîler hakkındaki değerlendirmeler genellikle olumludur. Olumsuz değerlendirmeler ise çoğunlukla bid'at ta'n noktası ile ilgilidir.¹¹⁹

San'ânî, *Sahîhayn* râvîlerinin adâletlerinin İslâm âlimlerinin müttefik olduğu konulardan biri olduğuna işaret ettikten sonra, İbn Hacer'in "*Sahîhayn* râvîlerinin adâletli olduğuna hükmetmek (bu kitaplar sahîh oldukları için) gereklidir. Rivâyetleri konusunda başkalarına takdim edilirler" ibaresini nakletmektedir.¹²⁰

¹¹⁹ Geniş bilgi için bkz.: İbn Hacer, *Takribü't-tehzîb*, (thk. Abdülvehhab Abdüllatif), I- VI, Beyrut 1975, I; M. Yaşar Kandemir, "Sahîhayn", *DİA*, XXXV, 529, İstanbul 1993; M. Yaşar Kandemir, "Sahîhayn'e Yöneltilen Tenkidlerin Değeri", *Sünnetin Dindeki Yeri*, 335-376, İstanbul 1995; Harun Reşit Demirel, "İbn Hacer'in *Takribü'l-Tezhîb*'de Buhârî'nin Bid'at Ehli Olmakla Cerh Edilen Râvîlerinden Bahsetmesi ve *Hedyü's-Sârî (Mukaddime)*'deki Müdafası", *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2000, c. II, sy. 3, s. 29-60.

¹²⁰ San'ânî *Tavdîh*, I, 101,102.

Ancak San'ânî, Buhârî ve Müslim'in râvîlerinden cerh edilen râvîler olduğuna da işaret eder ve bazı örnekler verir: Eyyûb b. 'Âiz b. Müflih¹²¹ hem Buhârî hem de Müslim de rivâyetleri mevcut olup, 'Mürchie'dendir', denilerek ile cerh edilmiştir. Sevr b. Yezîd el-Hımsî (v. 50/670)¹²² ise nâsibilik yönü ile cerh edilen Buhârî râvîlerindedir. Buhârî'nin Şîî olmak ile itham edilen râvîleri de vardır.¹²³ San'ânî, *Semerâtu'n-nazar* adlı eserinde de *Tavdîh*'te zikrettiği bu râvîler hakkında lehte ve aleyhte söylenenleri nakletmekte ve böylelikle *Sahîhayn* râvîlerinden bid'at ehli olmakla suçlananların bulunduğu dikkat çekmektedir.¹²⁴

Emîr, *Sahîhayn* müellifleri için şöyle demektedir: "Adâleti kabul etmek hususunda bid'atten kurtulmuş olmayı esas almışlardır. Çünkü bid'at, onlara göre, adâleti cerh edicidir. Bid'atçiler arasında kendi bid'atine davet edenler de bulunur. Hatta İbnü'l-Kattân şöyle demiştir: Buhârî ve Müslim'in râvîleri arasında müslüman olduğu bilinmeyen kimseler dahi vardır." Ancak San'ânî hadis imamlarının müslüman olmayanlardan hadis rivâyet etmediklerini ve bu nedenle de bu iddianın abartılı bir iddia olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵

Eleştirilen *Sahîhayn* râvîlerini uzun uzun nakletmekle birlikte San'ânî, hem Buhârî hem de Müslim'in râvîlerinin adâlet sahibi olduklarını düşünmektedir. Ancak ona göre bu adâlet, muhaddislerin çerçevelediği şekilde bir adâlet değildir. Râvîlerin doğruyu söylediklerine dair oluşan zandır. O, *Sahîhayn* râvîlerinin bid'at noktasından ciddi tenkitler aldığını vurgulayarak müteahir ulemanın adâlet vasfında bid'atten uzak olmayı şart koşmalarının hata olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır.

Sahîhayn râvîlerinden tenkide uğrayanlar incelendiğinde yalancılıkla ve hadis uydurmakla eleştirilmedikleri görülmektedir. San'ânî'nin yaptığı nakillerde de râvîler bid'at yönü ile eleştirilmişlerdir. Ancak bu râvîler arasında dinden çıkmaya sebep olacak bid'atle tenkit edilmiş kimse yoktur.¹²⁶ Bid'at ehli mezheplere mensup olmakla cerh edilen râvîlerin rivâyetleri ise genellikle başka yollardan nakledilmiştir.

2. Sahîhayn'ın Ümmetin Tamamı Tarafından Kabul İle Karşlanması

İslâm âlimlerinin önde gelenlerinden olan Kâdî İyâd¹²⁷ (v. 544/ 1149)

¹²¹ Buhârî, Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, (thk. Hâşim en-Nedvî), I-VIII, y.y. ts., I, 420, diğer bilgiler; İbn Hacer, *Tehzib*, I, 375.

¹²² İbn Hacer, *Tehzib*, II, 30-32.

¹²³ San'ânî *Tavdîh*, I, 101,102.

¹²⁴ San'ânî, *Semerât*, s. 85-92.

¹²⁵ San'ânî, *Tavdîh*, I, 102, 103.

¹²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, (thk. Muhibüddîn el-Hatib), I-XIII, Beyrut 1379/ 1959, I, 385

¹²⁷ Kâdî İyâd, Ebü'l-Fazl İyâd b. Mûsâ Kâdî İyâd, *Meşâriku'l-envâr ala shahi'l-asâr*, I-II, Tunus ts., I, 5.

İbnü's-Salâh,¹²⁸ İbn Hacer¹²⁹ gibi pek çok kimse *Sahîhayn*'ın hadislerinin sıhhati konusunda ümmetin icmâ ettiğini söylemektedir.

San'ânî, "Buhârî ve Müslim'in eserlerini tüm ümmetin kabul ile karşıladığı" şeklindeki iddiayı ele alarak şu açıklamaları yapar: "Ümmetin bir hadisi kabul ile karşılamasının anlamı şudur: Ümmetin bir kısmı o hadis ile amel ederken, diğer bir kısmı onu te'vil ediyor olmalıdır."¹³⁰

San'ânî, *Sahîhayn*'ın hadislerinin de bu şekilde telakki edildiğine dair iddianın, iddia sahibi tarafından ispatlanabilmesi için delil gerektiğini söylemektedir:

"Bu sebeple bu iddianın her iki yönü ile açıklanmaya ihtiyacı olduğunu söyleriz. Acaba ümmetin havâssı ve avâmî ile -mutlak ifadenin zâhirinden anlaşıldığı gibi- tamamı mı kastedilmektedir yoksa ümmetin müctehitleri mi kast edilmektedir? Birincisinin kastedilmediği açıktır. Bu durumda maksat ikincisidir. Yani ümmetin müctehitlerinin hepsinin birer birer, her iki kitabı kabul ile karşıladıkları iddia edilmiştir. O halde böyle bir iddianın doğruluğuna dair delilin ortaya konulması zorunludur. Buna dair delilin ortaya konulmasının ise âdeten imkânsız olduğu açıkça görülmektedir. Tıpkı icmâ iddiasına dair delil getirme hususunda olduğu gibi. Çünkü bu iddia da icmâ iddiası bulunan konulardan birisidir. Ahmed b. Hanbel ve bazı âlimler icmâ iddiasında bulunan kimsenin yalancı olduğunu kesin bir dille ifade etmişlerdir. Bir diğer nokta; ümmetin onların kitaplarını kabul üzere icmâ etmeleri, ancak bu iki eserin te'lifinden bir dönem sonra gerçekleşebilir. *Sahîhayn* yayılmış, dünyanın doğusuna ve batısına ulaşmış ve her müctehidin yaşadığı yere bu kitaplar da varmış olsun. Bu durumda da zannı galip ile müctehid âlimler arasında Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'lerini bilmeyenlerin olabileceği bilinir. Çünkü özel olarak bu iki eserin bilinmesi icthad alanında kesinlikle bir şart değildir. O halde bundan anlaşılacak olan böyle bir iddianın imkânsızlığıdır."¹³¹

Emîr es-San'ânî, *Sahîhayn*'ın ümmetin tamamı tarafından kabul ile karşılanmasını açıklamaya şöyle devam etmektedir:

"Ümmetin bu iki değerli kitabı kabul ile karşılamasından maksat, ümmetin bu kitapların iki hâfız imamın te'lifi olduğunu bilmeleri midir? Böyle bir bilgi sadece bu iki kitabın müelliflerine nisbet edilmeleri hususundaki hükmün doğruluğunu ifade eder. Ama maksadı ifade edemez."¹³²

San'ânî'ye göre, *Sahîhayn*'ın İslâm ümmetinin tamamı tarafından kabul ile karşılanması ifadesinden maksat, *Sahîhayn* hadislerinin tek tek tümünün Allah Rasûlü'nden (s.a.v.) geldiğinin bilinmesi ve bu şekilde kabul edilmesidir. Bu ise, ümmetin bir kısmının bu kitaplardaki hadisleri te'vil ederek uyguladığı, bir kısmının ise zâhiri ile amel ettiği anlamına gelir. Zaten sahîh görülen hadis için de bu tutum sergilenir. Emîr es-San'ânî, her bir hadis hakkında sahîh hük-

¹²⁸ İbnü's-Salâh *Sıyanetü Sahîh-i Müslim mine'l-ihlali ve'l-galat ve himâyetuhu mine'l-iskati ve's-sakat*, (thk. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Beyrut 1408/1987, s. 85.

¹²⁹ İbn Hacer, *Nüzhe*, 61.

¹³⁰ San'ânî, *Tavdîh*, I, 94.

¹³¹ San'ânî, *Tavdîh*, I, 94.

¹³² San'ânî, *Tavdîh*, I, 94.

münün verilebilmesi için, tüm müctehitlerin iki kitabın teker teker bütün hadislerine muttali olmaları ve kabul etmelerinin gerekli olduğunu söylemektedir.¹³³

San'ânî, "Hatadan korunmuş olan ancak ümmetin tamamı yahut ümmetin müctehitleri olduğundan, böyle bir iddianın istisnalar dışında *Sahîhayn*'daki bütün hadisler hakkında kabul edilemeyeceği açıktır" ifadeleri ile kanaatini açıklamaktadır.¹³⁴

Ümmetin müctehitlerinin tamamı *Sahîhayn*'ın hadislerini kabul ile karşılamış ise ve her ikisinde bulunan hadislerin tamamı hakkında tek tek -te'vil ederek veya zâhiri ile - amel etmiş olsa bile bu durum, iddianın doğruluğuna delil olmaz. Zira bu sıhhat iddiasıdır. Zaten hasen hadis ile de amel edilir ve te'vil olunur. Bir hadisin kabul edilmesi ve onunla amel edilmesi, sadece sahîh hadise ait bir özellik değildir.¹³⁵

Ümmetin tamamı tarafından kabul ile karşılanmış olduğu iddiasının doğru kabul edilmesi durumunda, bu iddia Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun olan rivâyetler için geçerli olmaz. Çünkü ne Buhârî'nin ne de Müslim'in şartları kesin olarak bilinmektedir.¹³⁶

San'ânî, *Sahîhayn* hadislerinin ümmetin tamamı tarafından kabul görmesinin imkân dâhilinde olmadığını savunmaktadır. Onun bu açıklamalarını, Buhârî ve Müslim'in eserlerinin az kıymet gördüğünü düşündüğü şeklinde anlamak doğru olmaz. O, bazı âlimlerin dile getirdiği *Sahîhayn*'ın kabulünde tüm ümmetin icmâ ettiği iddiasının gerçekçi olmadığı düşüncesindedir. Emîr es-San'ânî'nin bu kanaati icmânın çok az konuda gerçekleştiği vakıası ile örtüşmektedir. Nitekim İslâm dünyasının yalnız doğusu ile batısı bu hususta birbirinden farklı görüşte olmakla kalmamış; doğudaki tüm âlimler bile aynı düşünceleri paylaşmamışlardır.

San'ânî'nin "bütün/tüm" için bu işareti doğru olmakla birlikte, "İslâm ümmeti tarafından *Sahîhayn*'ın kabul gördüğü" cümlesinden anlaşılan; *Sahîhayn*'ın her zaman diliminde, genel olarak İslâm âlimlerinin çoğunluğu, özel olarak da hadis âlimlerinin neredeyse tamamı tarafından kabul ve çok az esere gösterilen ilgi ile karşılanmış olduğunu vurgulama isteğidir.

3. Sıhhat Derecelendirmesinde Sahîhayn Hadisleri

Buhârî ve Müslim'in naklettiği hadislerde illet aranmayacağını belirten

¹³³ San'ânî, *Tavdîh*, I, 94, 95.

¹³⁴ San'ânî, *Tavdîh*, I, 95.

¹³⁵ San'ânî, *Tavdîh*, I, 95.

¹³⁶ San'ânî, *Tavdîh*, I, 95.

Hâkim'e (v. 405/1014) göre sahîh hadislerin en üst derecesini Buhârî ve Müslim'in ittifakla naklettikleri hadisler teşkil etmektedir.¹³⁷ Kâdî İyâd (v. 544/1149), *Meşâriku'l-Envâr*'da bütün temel eserlerin ana kaynağının Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) *Muvatta*'ı, Buhârî'nin ve Müslim'in *Sahîh*'leri olduğunu söyledikten sonra bu eserlerin diğer kitaplara önceliğini belirtmiştir.¹³⁸

Hadislerin sıhhatinin eserleri merkeze alarak değil de; hadisleri inceleyerek ve sıhhat açısından durumlarına bakarak yapılması gerektiğini savunan, İbn Abdilberr (v. 463/1071), Kâsım b. Kutluboğa (v. 879/1474), Kâsımî (v. 1332/1914) gibi İslâm âlimleri de mevcuttur.¹³⁹

Sahîhayn'ı merkeze alarak sıhhat derecelendirmesi yapan İbnü's-Salâh'ın taksimatının ise¹⁴⁰ uygulamada pratik bir metot olarak karşımıza çıkmasına rağmen, sahîh hadisleri tesbit etmede tek yöntem olmadığı aşîkârdır. Nitekim hadislerin sıhhatini ortaya koymak için İslâm âlimlerinin yaptıkları muhtelif çalışmaların varlığı bu düşüncemizi desteklemektedir.

İbnü's-Salâh'ın yaptığı taksimatı açıklarken Emîr es-San'ânî, Buhârî ve Müslim'in eserlerinin ve dolayısı ile hadislerinin önceliğine işaret etmiştir: "Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'lerinin öncelenmesine dair daha uygun olan delillendirme, her iki müellifin hadislerinin sahîh olduğuna dair verdikleri haberleridir. Her ikisinin de şüphesiz adâletli kimseler oldukları ise bilinen bir husustur. Âdil bir kimsenin verdiği haberi ise kabul etmek vacibtir. Buna göre Buhârî'nin "Bunlar sahîh hadislerdir" demiş olması, onun "bu hadislerin râvileri adâlet ve zabt sahibi râvilerdir, bunlarda şâz ve illet yoktur" demesi ile aynı düzeydedir. İşte o vakit onun haberinin kabul edilmesi gerekir. Tıpkı (Buhârî'nin) mechûl bir râvinin âdil olduğunu söylemesinin kabul edilmesi, onun zabt sahibi olduğunu haber vermesinin kabul edilmesi, hadisin illet ve şâz oluştan kurtulmuş olduğunu haber vermesi gibi."¹⁴¹

Emîr es-San'ânî'ye göre *Sahîhayn*'ın sahîh olarak kabul edilmesinin öncelikli sebebi âdil oldukları bilinen Buhârî ve Müslim'in bu konuda verdikleri haberdur. Bu izah, Buhârî ve Müslim'e itimadının yanı sıra; San'ânî'nin ahâd

¹³⁷ Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbüri, *Marifetü ulûmi'l-hadis*, (thk. Muazzam Huseyin ve Züheyr Şefik el-Kübbî), y.y. 1417/1996, s. 108.

¹³⁸ Kâdî İyâd, *Meşâriku'l-envâr*, I, 5.

¹³⁹ Kâsımî, Muhammed Cemalüddin Kâsımî, *Kavâidü't-tahdis min fünûni mustalahi'l-hadis*, (thk. Muhammed Behcet el-Baytar), Kahire 1380/1961, s. 82. (Ayrıca bkz.: Tuğlu, "Hadis İlminde Kitap Esaslı Sıhhat Tesbiti Üzerine Bazı Mülâhazalar (Hâkim en-Neysabûri ve İbnü's-Salâh Özelinde)", *Dini Araştırmalar*, XV, 140, 2012.

¹⁴⁰ 1- Müttefekun aleyh hadisler 2- Buhârî'nin tek başına tahrîc ettiği hadisler 3- Müslim'in tek başına tahrîc ettiği hadisler 4- Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu halde kitabına almadıkları hadisler 5- Buhârî'nin şartlarına uyup kitabına almadığı hadisler 6- Müslim'in şartlarına uyup da kitabına almadığı hadisler 7- Bunların dışında diğer hadis kitaplarında bulunan sahîh hadisler (İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 27, 28).

¹⁴¹ San'ânî, *Tavdih*, I, 95, 96.

haberler ve zan ile amel etmeyi kabulü noktasındaki tavrının neticesi ve tutarlı tavrının göstergesidir.

Sahîhayn'in en sahîh eserler olması ile ilgili kanaatini San'ânî'nin şu ifadelerinde görmemiz mümkündür:

“Buhârî ve Müslim'in kendilerinin dışındaki kitaplardan daha sahîh oluşlarına gelince; onların ricâl hakkındaki ince araştırmalarının bilinen bir husus olması ve onların bu hususta hiçbir durumda işi gevşek tutmayışları konuya ışık tutabilir. Ancak bu haddi zatında tek tek her hadis için ayrı bir hüküm değildir. Aksine çoğunluk ile ilgili bir hükümdür.”¹⁴²

Genel olarak *Sahîhayn*'in hadislerinin sıhhati noktasında şüphe olmadığına işaret eden San'ânî, bu düşüncenin bütün hadislerinin sahîh olduğu şeklinde genel bir kabule götürmemesi gerektiğini de söylemektedir.¹⁴³

Hadislerin sıhhati hakkında hüküm vermek için hadisin sened ve metni ile incelenmesi esastır. Ancak Buhârî ve Müslim'in eserlerini te'lif ederken sadece sahîh hadisleri cem etme amaçları ve gayretleri, daha sonra gelen hadis âlimlerinin hadislerin sıhhatini değerlendirirken bu kitapları temel alan bir metot geliştirmeleri sonucuna sebep olmuştur.

4. Buhârî'nin Müslim'e Tercih

Kütüb-i Sitte'nin ilk iki kitabı Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh* leri arasında kıyaslamalar ve tercihler yapılmış, genelde Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'i daha üstün görülmüştür.¹⁴⁴ Ancak Ebû Ali en-Nisâbüri (v. 349/960) gibi Müslim'in *el-Câmi'u's-Sahîh*'ini tercih edenler de mevcuttur.¹⁴⁵

İbnü's-Salâh'a göre (v. 643/1245), Müslim'in daha sahîh görülmesinin sebebi, kitabına mukaddimesi dışında sahîh olmayan hiçbir hadisi almaması ise buna itiraz edilemez. Çünkü Buhârî'nin kitabının bab başlıklarına senetsiz rivâyetleri almıştır. Ancak İbnü's-Salâh'a göre sadece bu sebepten Müslim'in *Sahîh*'i daha üstün kabul edilemez.¹⁴⁶

Nevevî (v. 676/1277) ise bu konudaki genel tavrı şu sözleri ile açıklar: “Âlimler, ‘Buhârî sadece sahîh hadis toplamaya girişen ilk musannıftır’ demişlerdir. Onlar, sahîh hadislerden müteşekkil en sahîh kitapların Buhârî ve Müslim'in kitapları olduğunda hemfikirdirler. Çoğunluğa göre, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'i Müslim'in *Sahîh el-Câmi'u's-Sahîh*'inden daha sahîh ve daha

¹⁴² San'ânî, *Tavdih*, I, 95, 96. (Ayrıca bkz.: San'ânî, *Semerât*, s. 137).

¹⁴³ Nitekim Şu'ayb el-Arnaût gibi bazı âlimler de bu kanaatedir. (Enbiya Yıldırım, *Hadisler ve Zihinlerdeki Sorular, Büyük Muhaddis Şuayp Arnaut'la Söyleşi*, s. 162, 163, İstanbul 2011).

¹⁴⁴ İbn Hacer, *Hedy*, s. 10; Suyûtî, *Tedrib*, I, 96.

¹⁴⁵ Nisâbüri, “Gök kubbe altında Müslim'in kitabından daha sahîh bir kitap yoktur” demektedir. (İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 18, 19; Zehebi, *Siyer*, XII, 566).

¹⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, s. 19. (Ayrıca bkz. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, Ankara 2010, s. 211, 212).

faydalıdır.”¹⁴⁷

San‘ânî, *Sahîhayn* kıyaslamasında râvîleri ele alarak meseleyi tetkik etmektedir: “Şeyhayn, râvîlerin çoğunda ittifak halindedir. Bunun dışında Buhârî tek başına bir grup râvînin hadislerini tahrir ettiği gibi, Müslim de aynı şekilde tek başına bir grup râvînin hadisini tahrir etmiştir.”¹⁴⁸

Emîr es-San‘ânî, Buhârî ve Müslim’in râvîlerini şu şekilde tasnif eder:

(1) Hem Buhârî hem de Müslim’in kendilerinden hadis naklettiği râvîler: San‘ânî’ye göre Buhârî ve Müslim bu rivâyetlerde birbirine denktir. Zikrettikleri rivâyetlerin her birinin senedinin ricâli aynı olduğundan, birinin diğerine herhangi bir üstünlüğünden bahsetmek imkân dâhilinde değildir. Çünkü ikisi de bu ricâl üzerinde ittifak etmişlerdir. Böyle bir durumda, Buhârî’nin rivâyetlerinin likâ sebebi ile daha üstün olacağını söylemek makul olmaz.¹⁴⁹

Müslim ile hem rivâyette hem de ricâl üzerinde ittifak ettikleri rivâyetler hususunda, Buhârî’nin rivâyetinin daha sahîh olduğu hükmüne varılmaz. Buhârî’deki rivâyetlerin çoğunu da bu şekildeki rivâyetler teşkil eder.¹⁵⁰

San‘ânî’nin iddiası Buhârî ve Müslim’in ortak râvîlerden rivâyet ettikleri rivâyetler hususunda birinin diğerinden daha üstün olmayacağı yönündedir. Bu iddia Buhârî ve Müslim’in, isnad zincirinde hoca-talebe ilişkisi açısından da aynı olan rivâyetler için doğru ve kabul edilebilir bir düşüncedir. Ancak senedin tamamında râvîlerin ortak olmama ihtimali bulunmaktadır. Tek bir râvîdeki farklılığın bile senedin sıhhat durumunu değiştirdiği gerçeği, bu noktada Emîr es-San‘ânî’ye itirazı mümkün kılmaktadır.

(2) Hadislerini sadece Buhârî’nin tahrir ettiği râvîler: Yalnızca Buhârî’nin rivâyetlerini aldığı bu râvîlerin hadisleri Müslim’in rivâyette bulunduğu râvîlerin hadislerinden daha sahîhtir. Çünkü bu gibi hadislerde sadece Buhârî’nin şartları mevcuttur. Buhârî’nin sıhhat için aradığı şartlar, Müslim’in şartlarından daha ağırdır. Bu sebeple Buhârî’nin kitabında bulunan ve yalnızca onun tahrir etmiş olduğu hadisler, sadece Müslim’in tahrir etmiş olduğu hadislerden daha sahîhtir. Ancak bu râvîler oldukça azdır. Ayrıca bu râvîlerin tenkit edilmemiş râvîler olmaları gereklidir. San‘ânî’ye göre önceki imamlar bu noktaya dikkat etmemişlerdir. Ama titiz bir araştırmacı ‘tenkit edilmeme’ şartını koymalıdır. Zaten “Buhârî’nin râvîlerinden olup hakkında tenkit yapılmış olanlar, Müslim’in râvîlerinden olup cerh edilenlere göre daha azdır.” Ancak San‘ânî’ye göre “bu durum mutlak olarak Buhârî’nin hadislerinin daha sahîh olmasını gerektirmez. Bu vasıf ise Buhârî’deki sahîh hadislerin sayıca daha çok

¹⁴⁷ Nevevî, *Minhâc*, I, 14.

¹⁴⁸ San‘ânî, *Tavdîh*, I, 42.

¹⁴⁹ San‘ânî, *Tavdîh*, I, 42.

¹⁵⁰ San‘ânî, *Tavdîh*, I, 42, 43.

olduğu sonucunu gerektirmektedir.¹⁵¹

Bu eleştiriden hareketle Buhârî ve Müslim'in râvîleri ele alınırsa: Sadece Buhârî'nin hadis naklettiği râvî sayısı 435'tir. Bu râvîlerden herhangi bir sebeple eleştirilenler ise 80 kadardır. Müslim'in tek başına hadis naklettiği râvî sayısı ise 620 iken bu râvîlerden eleştirilenlerin sayısı 160'tır.¹⁵² Bu Buhârî'nin tek başına rivâyetlerini naklettiği râvîlerden kaynaklı hata ihtimalini yaklaşık % 18 olduğunu gösterir. Müslim'in tek başına hadis rivâyet ettiği râvîlerden kaynaklı hata ihtimali ise % 25 olur. Bu rakamlar da Emîr es-Sân'ânî'nin dediği gibi Buhârî'nin yalnız başına rivâyet ettiği hadislerde sahih sayısının daha çok olduğunu desteklemektedir. Bu râvîlerden ciddi ta'n noktaları ile cerh edilenlerin sayıca daha az olması, aynı anlamda başka rivâyetlerin bulunması hususları da göz önünde bulundurulursa hata ihtimali daha da düşecektir.

San'ânî, likânın "bir defa dahi olsa karşılaşmak"la gerçekleştiğine, ancak bazen râvînin karşılaştığı kişiden çok hadis rivâyet ettiğine dikkat çeker. Karşılaşmaları sınırlı ise bu kadar çok hadisi dinlemiş olmasının kesinlikle mümkün olmayacağı açıktır. O halde "karşılaşma/likâ zamanının kendisinden nakletmiş olduğu rivâyetlerin tamamına elverişli olması" gibi ilave bir kayıt daha belirlemek gerekir.¹⁵³

San'ânî, İbn Hacer'in de "Bir defa dahi olsa karşılaşmış olmak yeterlidir. İsterse karşılaştığı kimseden nakletmiş olduğu rivâyetlerin bir kısmı ondan semâ' yoluyla tahakkuk etmeyecek olsun" ifadesini nakletmektedir. İbn Hacer'in de 'hadis rivâyetine yeterli zamanın olması' şeklinde bir şart ilave etmediğini söylemektedir. Bu durumda likâ şartında karşılaşma zamanının kendisinden nakletmiş olduğu rivâyetlerin tamamına elverişli olması şartı zikredilmediği için hem Buhârî hem de Müslim çağdaş olmak şartında eşitlenir.¹⁵⁴

Buhârî likâ şartını aramış, Müslim ise muasaratı yeterli görmüştür. Sadece Buhârî'nin bu şartı sebebi ile bütün rivâyetlerinde Müslim'in tamamına tercih edilmesi doğru olmaz. Likâ şartı sebebi ile sadece şunu demek mümkün olabilir: Buhârî'nin an'ane'si Müslim'in an'ane'sinden daha sahihtir ve tercih edilebilir. Gerçekte Müslim'in çağdaş olmaktan kastı, semâ' yoluyla dinlemenin mümkün olmasıdır. Bu açıkça ortada iken, İbn Hacer'in kayıtsız şartsız Buhârî'yi tercih etmesi ve tercih sebepleri arasında likâyı sayması, San'ânî'ye göre hayret edilecek bir durumdur.¹⁵⁵

San'ânî'ye göre, Buhârî'nin Müslim'e tercihi "ancak an'ane yolu ile nakledilen rivâyetler hakkındadır. Başkasında değildir. Buna göre şöyle dememiz

¹⁵¹ San'ânî, *Tavdih*, I, 43.

¹⁵² İbn Hacer, *en-Nüket 'alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, (thk. Rabî' el-Medhalî), I-II, Medine 1404/1984, I, 286, 287.

¹⁵³ San'ânî, *Tavdih*, I, 43.

¹⁵⁴ San'ânî, *Tavdih*, I, 43, 44.

¹⁵⁵ San'ânî, *Tavdih*, I, 44.

güzel olur. Buhârî'nin rivâyetleri, her ikisinin muan'ın olarak yaptıkları rivâyetlerde Müslim'e tercih edilir."¹⁵⁶

İbn Hacer'e göre Buhârî'nin *Sahîh*'i, adâlet ve zabtın mükemmelliği, râvile-rinin daha az eleştirilmesi, şâz ve illet gerekçesi ile tenkit edilen hadislerinin daha az olması gibi sebeplerden ötürü Müslim'in kitabına göre daha üstündür.¹⁵⁷ San'ânî, İbn Hacer'in bu ifadelerini de çelişkili bulmaktadır. Ona göre iki *Sahîh* arasında tek fark râvîde aradığı likâ şartından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple üstünlüğün de sadece bu nokta ile sınırlandırılması gereklidir.¹⁵⁸

Kaynaklarda zikredilen "Şüphesiz iki kitabın en sahîh olanı Buhârî'dir" şeklindeki ibare ile "en sahîh hadisler Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadislerdir" şeklindeki söz de Emîr es-San'ânî'ye göre çelişiktir. Çünkü müttefekun aleyh hadisler, sahîh hadis kısımlarının en üst mertebesi olarak kabul edilmekte ve çoğunluğu oluşturmaktadır. Dolayısıyla Buhârî'nin kitabının daha sahîh olduğunu söylemek, Buhârî'nin tek başına naklettiği rivâyetler için geçerli bir iddia olabilir. Bu rivâyetler de sayıca oldukça azdır. Sayıca az bölüm ile ilgili bir vasfın ise bütün hakkında genel bir kural olarak kabulü ise uygun değildir.¹⁵⁹

5. Buhârî ve Müslim'in Şartlarına Uygun Rivâyetler

Bir hadis hakkında "Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygun" ifadesi için San'ânî şu açıklamayı yapmaktadır: "Her ikisinin kitaplarında tahrir etmedikleri herhangi bir hadisin, onların şartlarına uygun olmakla nitelendirilmesinden ve bunun kesin bir dille ifade edilmesinden uzak kalmak zaruridir. Çünkü her ikisinin aradığı şartlar kesin olarak bilinmemektedir. O halde bizler her ikisinin tahrir etmedikleri bir hadisi kesin bir ifade ile nasıl nitelendirebiliriz?" Şüphe ile kesin bir kanaate ulaşamayacağına dikkat çeken Emîr es-San'ânî, Buhârî ve Müslim'in tahrir etmedikleri bir hadisin ittifakla Buhârî ve Müslim'in şartına uygun olduğunu söylemenin dikkate alınacak bir husus olmadığını belirtmektedir.¹⁶⁰

Diğer pek çok açıklaması gibi bu açıklamaları Emîr es-San'ânî'nin ilmî ifade ve lafızlar konusunda azami dikkat ve titizliğinin örneğidir. *Sahîhayn* müelliflerinin kitaplarında olmayan bir hadis hakkında, başkasının kesin bir ifade ile *Sahîhayn* şartlarına uygun olduğunu söylemesini ilmî olarak doğru bulmaz. Buhârî ve Müslim'in otoritelerinin kötüye kullanılmasını engellemek için bu tavır doğrudur. Ancak bu düşünce genel kabul görmüş olsaydı, pek çok hadis çalışması hâlihazırda olmayacak, bazı ilmî çalışmalar yapılmayacaktı.

¹⁵⁶ San'ânî, *Tavdîh*, I, 87.

¹⁵⁷ İbn Hacer, *Nüzhe*, s. 75.

¹⁵⁸ San'ânî, *Tavdîh*, I, 110.

¹⁵⁹ San'ânî, *Tavdîh*, I, 44.

¹⁶⁰ San'ânî, *Tavdîh*, I, 112.

Buhârî ve Müslim'in şartlarını uygun hadisleri tasnif eden eserlerin, *Sahîhayn* müelliflerinin şartlarına birebir uygun olmadığı ve bu tarz çalışmaları tasnif eden kişinin ihtihadı olduğunun farkında olunması ilmî tavra uygun yaklaşımdır.

Görüldüğü gibi San'ânî, hadislerin sıhhati konusunda genellemelerden kaçınmıştır. Bu yaklaşımı hadis talibini araştırmaya sevk edecek bir tavidir. Emîr es-San'ânî'nin tutumu hadisler arasında tearuz durumunda sadece esere bakarak değil; rivâyeti tüm yönüyle inceleyerek karar verilmesi gerekliliği noktasından da önemlidir.

III. Sonuç

Emîr es-San'ânî'nin sadece hadis ilmi ile ilgili matbu eserleri yaklaşık otuz beş cilttir. Eserlerinde genellikle uzun izahlarda bulunmuştur. Görüşünü ispatlamak için mantık kaidelerini sıklıkla kullanmıştır. Bu sebeple mantık kurallarını iyi bilmeyen okuyucunun konuyu anlamakta zorlanması mümkündür.

Titiz nakilleri ile dikkat çeken San'ânî, nakillerle ve bunlar arasından tercihlerde bulunmakla yetinmemiştir. Önceki ulemâya eleştirileri ve zaman zaman da kendi tesbit ve teklifleri ile dikkat çekmektedir. Yapıcı ve öneri ile beraber olan tenkidin ilmî hayatı geliştireceği ve zenginleştireceği gerçeğine binaen, bu yönü ile örnek teşkil eden âlimlerden biridir.

Hadis usûlüne dair görüşlerinde hem Ehl-i sünnet hadis âlimleri, hem de Zeydî hadis âlimleri ile paralellik gösteren tercihleri vardır. San'ânî'nin Zeydî âlimlerin genel kanaatine daha yakın düşüncelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

(1) Resûlullâh'ı (s.a.v.) kısa süre Müslüman olarak gören kişi sahâbî sayılmaz. Hz. Peygamber döneminde yaşayan bir müslümanın sahâbeden sayılması için Allah Resûlü (s.a.v.) ile birlikteliğinin uzun olması gerekir.

(2) Adâlet sahibi olmak, zabt sahibi olmayı gerektirmez ve sahâbenin zabt yönünden eleştirilmemesi doğru değildir.

(3) Râvînin adâlet sahibi sayılması için gerekli şartlardan biri olan bid'at ehlinden olmama şartı, teorik bir şarttır. Pratikte râvînin doğru sözlü olmasına bakılmıştır. Bid'at ehli olmakla ta'n edilmiş, Buhârî ve Müslim râvîleri mevcuttur.

(4) Hadislerin sıhhat derecelendirmesinde eserler ölçü alınmamalıdır. Her hadis tek tek incelenmeli ve sonuca göre o hadisin sıhhati, derecesi hakkında hüküm verilmelidir. Ve dolayısı ile "Buhârî'nin hadisleri Müslim'in hadislerinden daha üstündür" demek uygun değildir.

(5) *Sahîhayn* râvîlerinden bilhassa bid'at sebebi ile cerh edilenler sayıca çoktur.

Emîr es-San‘ânî'nin bu görüşlerinde Zeydî âlimlerden daha çok etkilendiği aşikârdır. Ancak o, taklitçi olmamış ve katı davranmamış; konu ile ilgili çeşitli âlimlerin görüşlerini naklettikten sonra tercihini belirtmiş ve böylece okuyucuya kıyas imkânı da sunmuştur.

Bu çalışmada, San‘ânî'nin -Ehl-i sünnet hadis âlimlerinin genelinden farklı-sahâbenin zabt yönü ile eleştirilmesi gerektiğine dair görüşü, en çok hadis rivâyet eden sahâbî râvî Ebû Hureyre (r.a.) özelinde ele alınmıştır. Ebû Hureyre'nin naklettiği hadisler (5374), onun tek başına rivâyet ettiği sahîh ve hasen hadislerin sayısı ile (110) oranlanınca; tek başına rivâyet ettiği sahîh ve hasen hadislerin yaklaşık %2.04 olduğu görülmektedir. Bu netice benzer mânâlı rivâyetlerin bulunması gibi hususlarla birlikte değerlendirildiğinde, San‘ânî'ye göre, sahâbî râvînin zabt sebebi ile cerh edilmemesinin hadislerin sıhhatini ciddi anlamda etkilemediği açığa çıkmaktadır.

San‘ânî'nin bid‘at yönü ile eleştirilen *Sahîhayn* râvîlerinin çok olduğuna dair iddiası da mühimdir. Bid‘at sahibi olmakla eleştirilen râvîler, *Sahîhayn* râvîleri ile sınırlı tutulmayıp, *Kütüb-i sitte* râvîleri şeklinde genişletildiğinde; bid‘at ta‘n noktası ile cerh edilen râvîlerin tüm râvîlere oranı % 2,5 olarak belirlenmiştir. Bu da San‘ânî'nin “ehl-i bid‘at olmakla suçlanan *Sahîhayn* râvîlerinin sayıca çok olduğu” tezinin kabul edilemeyeceğini göstermektedir. Ayrıca ehl-i bid‘at olmakla itham edilen bu râvîlerin rivayetlerinin çoğunlukla tâbi ve şâhid olarak kullanıldığı ve bu râvîlerin teferrüd ettiği rivayetlerin oldukça az olduğu bilinen bir durumdur. Bid‘at yönü ile eleştirilen *Sahîhayn* râvîleri çok olmadığı gibi, eleştirilmiş olanların bulunması da pratikte tesirli olmamıştır.

Hadislerin sıhhat derecelendirmesinde eserlerin temel alınamayacağı/alınmaması gerektiğine dair görüşü hadisleri tek tek incelemeye yönlendirmesi açısından uygun ve ideal olmalıdır. Anacak vakiada eserlere bütün olarak sıhhat açısından değerlendirme yapmak da kaçınılmazdır.

Hız. Peygamber'i (s.a.v.) gören herkesin sahâbî olmayacağı kanaati pek çok İslâm âlimi tarafından tartışılmış meselelerdendir. Ehl-i sünnet hadis ulemâsının ekserisi tarafından İbn Hacer'in tarifi kabul edilmektedir. Kanaatimizce, San‘ânî'nin Hız. Peygamber'i (s.a.v.) her gören sahâbînin aynı seviyede kabul edilmemesi gerekliliği yönündeki düşüncesi, Ehl-i sünnet hadis âlimleri tarafından sahâbenin derecelendirilmesi ile banzer hedefli ve paralel bir düşüncedir.

San‘ânî hadis usûlü ile ilgili eserlerinde, zikrettiğimiz hususlar dışındaki diğer temel konularda hadis ulemâsının çoğu ile paralel düşünmektedir.

Emîr es-San‘ânî hakkında akaid, tefsîr, fıkıh ve Arap dili branşları başta olmak üzere pek çok akademik çalışma yapılabilir. Ayrıca, yazma eserlerinin neşredilmesi de ilim dünyasına katkı sağlayacaktır. Yemen'de hadis ilmine ve eserlerine yönelme noktasında büyük emeği geçmiş; tüm İslâmî ilimlerin yanı sıra hadis ilmine önemli hizmetlerde bulunmuş Emîr es-San‘ânî'nin kaynak

niteliğindeki eserlerinin daha pek çok ilmî araştırmaya konu olmayı hak ettiği aşîkârdır.

“Emîr es-San'ânî ve Hadis Usûlüne Dair Bazı Görüşleri”

Özet: Bu makale 1099/1688-1182/1796 yılları arasında Yemen’de yaşamış, Zeydî asıllı İslâm âlimi Emîr es-San'ânî'nin hadis usûlüne dair temel görüşlerini ele almaktadır. Emîr es-San'ânî, İslâmî ilimlerin hemen her sahasında yazdığı irili ufaklı 200'e yakın eserin müellifidir. Bilhassa *Sübûlü's-selâm* adlı şerhi ile tanınmaktadır. Çalışmamızda, iç karışıklıkların çok olduğu Yemen'de yaşayan Emîr es-San'ânî'nin hayatı ve dönemi kısaca ele alındıktan sonra, hadis usûlü ile ilgili görüşleri incelenmiştir. Râvînin vasıfları, sahâbe tanımı, râvî tenkidi, rivâyetlerin sıhhat açısından durumları ve rivâyet eserleri hakkındaki görüşleri ile kendinden önceki bazı âlimlere itirazları tetkik edilmiştir.

Atıf: Elif AYDIN, “Emîr es-San'ânî ve Hadis Usûlüne Dair Bazı Görüşleri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XVII/1, 2019, ss. 41-71.

Anahtar Kelimeler: Emîr es-San'ânî, es-San'ânî, Zeydiyye, Usûlü'l-hadis, Hadis Usûlü.